This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१४४

॥ ॥इतिआरणप्रारंभ॥ ॥

पुस्तक

ACC NO:- ~~1224~~ M1090.
Title:- आरण्यक (मैत्रायणी)
Subject:- वेद
पत्र:- 42

K.K.S.U. LIBRARY RAMTEK 441 106 M1090 Dist. Nagpur

1

Checked 2012

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः॥श्रीगुरुभ्योनमः॥श्रीसरस्वत्यैनमः॥ॐम्॥अथमहाव्रतमिंद्रो
वैवृत्रंहत्वामहानभवद्यन्महानभवत्तन्महाव्रतमभवत्तन्महाव्रतस्यमहाव्रतत्वं
द्वएतस्याह्नआज्येकुर्यादितिहैकआहुरेकमितित्वेवस्थितंप्रवोदेवायाग्नयऽइति
राद्धिकामोविद्वोविद्वोवोअतिथिमितिपुष्टिकामःपुष्टिर्वैविद्वाःपुष्टिमान्भवाती
त्यातिथिमितिपदंभवतिनैतत्कुर्यादित्याहुरीश्वरोतिथिरेवचरितोस्तदुहस्माह
कुर्यादेवयोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेसवाऽअतिथिर्भवतिनवाअसंतमातिथ्या
या[illegible]यतेतस्मादुकामम[illegible]वतत्कुर्यात्सिराध्येतत्कुर्यादागन्मवृत्रहंतमित्येतंत्वंप्र १
थमंकुर्यादितद्धाऽअह[illegible]रीप्संतःसंवत्सरमासतेतआगच्छंतितऽएतेनुष्टुप्शीर्षाणि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्त्रयस्त्रिंशा भवंति ब्रह्म वै गायत्री वागनुष्टुप् ब्रह्मणैव तद्वाचं संदधात्यबोध्यग्निः स
मिधा जनानामिति कीर्त्तिकामो होता जनिष्ट चेतन इति प्रजापशुकामः ॥ १ ॥
अग्निन्नरो दीधितिभिररण्योरित्यन्नाद्यकामोऽग्निर्वा अन्नादश्चिरतरमि
व वाऽइतरेष्वाज्येष्वग्निमागच्छंत्यथेह मुखतः एवाग्निमागच्छंति मुखतोऽन्नाद्यम
क्षते मुखतः पाप्मानमपघ्नते हस्तच्युती जनयंतेति जातवेद तस्माद्वा अक्षीय
जमानो जायते तस्माज्जातवात्वानि चत्वारि छंदांसि भवंति चतुष्पादा वै पशवः
पशूनामवरुध्यै तानि त्रीणि छंदांसि भवंति त्रयो वाऽइमे त्रिवृतो लोका एषामेव
लोकानामभिजित्यै ते द्वे छंदसी भवतः प्रतिष्ठायाः एव द्विप्रतिष्ठो वै पुरुषश्च
तुष्पादाः पशवो यजमानमेव तद्द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति ताः

(2)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पराग्वचनेन पंचविंशतिर्भवति पंचविंशोऽयं पुरुषो दश हस्त्याऽअंगुल्यो दश पा
द्या द्वावूरू द्वौ बाहू आत्मैव पंचविंशस्तमिममात्मानं पंचविंशं संस्कुरुते यो पंच
विंशावाऽएतदहः पंचविंशं एतस्याह्नः स्तोमस्तत्समेन स्तोमं प्रतिपद्यते तस्माद्वे ए
व पंचविंशतिर्भवति तास्त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमयैकया न त्रिंशन्न्यूनाक्षरा विरा
ण्न्यूने वै रेतः सिच्यते न्यूने प्राणान्न्यूनेन्नाद्यं प्रतिष्ठितमेतेषां कामानामवरुध्या
एतान्कामानवरुंधे यऽ एवं वेद ताऽअतिसंपद्यंते बृहतीं च विराजं च छंदो वै
तस्याह्नः संपत्तामथोऽनुष्टुभमनुष्टुब्वायतनानि ह्याज्यानि॥ २ ॥गायत्रंप्र ।२॥
उगं कुर्यादित्याहुस्तेजो वै ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवतीत्यौ
ष्णिहं प्रऽउगं कुर्यादित्याहुरायुर्वाऽउष्णिगायुष्मान्भवतीत्यानुष्टुभं प्रऽउगं कु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

र्यादित्याहुः क्षत्रं वा अनुष्टुप्क्षत्रस्याप्त्या इति बार्हतं प्रउगं कुर्यादित्याहुः श्री
र्वै बृहती श्रीमान्भवतीति पाङ्क्तं प्रउगं कुर्यादित्याहु [illegible] पैपशवः पशुमान्भव
तीति तदु [illegible] यत्रमेव कु [illegible] वै गायत्री ब्रह्म [illegible] रन्नं वै पङ्क्तिरन्नवान्भवतीति त्रैष्टुभं
प्रउगं कुर्यादित्याहुर्वीर्यं वै त्रिष्टुब्वीर्यवान्भवतीति जागतं प्रउगं कुर्यादित्याहु
र्जागता वै पशवः पशुमान्भवतीति तदु गायत्रमेव कुर्याद्ब्रह्म वै गायत्री ब्रह्मवर्चसी
ह ब्रह्मणैव तद्ब्रह्म प्रतिष्ठते तदु माधुछंदसं मधु ह स्म वा ऋषिभ्यो मधुछंदा
श्छंदलि तन्मधुछंदसो मधुछंदस्त्वमथो अन्नं वै मधु सर्वं वै मधु सर्वे वै कामा म
घ धु तन्माधुछंदसं शंसन्सर्वेषां कामानामवरुध्यै सर्वान्कामानवरुंधे य एवं वे
द तद्वै काहिकं रूपसमृद्धं बङ्कुवा एतस्मिन्नहनि किंच किंच वारयां क्रियते त्रा त्या

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एव शांतिर्वै प्रतिष्ठैकाहः शांत्यामेव तत्प्रतिष्ठायामंततः प्रतितिष्ठंति प्रतितिष्ठति यऽ
एवं वेद यएषांयैवंविद्वानेतद्धोत्रां शंसति ॥ ३ ॥ वायवायाहि दर्शतेमे सोमाः
अरंकृता इत्येतद्वाऽअहरः ं यजमानाय स्वदेवेभ्यश्चारं हास्मा एतदहर्भवति य
एवं वेद यएषांयैवंविद्वानेतद्धोत्रां शंसतीद्रवायू इमे सुता आयातमुपनिनिष्कृत
मिति यद्वै निष्कृतं तत्संस्कृतं माहास्ये द्रवायू संस्कृतं गच्छतो यऽएवं वेद यएषांयै
वंविद्वानेतद्धोत्रां शंसति मित्रं हुवे पूतदक्षं धियं घृताचीं साधंतेति वाग्वै धीर्घृ
ताची वाचमेवास्मिंस्तद्दधाति यऽएवं वेद यएषांयैवं विद्वानेतद्धोत्रां शंसत्याश्वि
ना यज्वरीरिष इत्यन्नं वा इषोन्नाद्यस्यावरुध्याऽआयातं रुद्रवर्तनी इत्याहा २
स्याश्विनौ यज्ञं गच्छतो यऽएवं वेद यएषांयैवंविद्वानेतद्धोत्रां शंसतीद्रायाहि चित्र

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मानविंशायाहिधियेषितः इंद्रायाहि तूतुजान इत्यायाह्यायाहीति शंसत्याहा
स्यं ऽ ोयपज्ञं गच्छतिय एवं वेद येषां चैवं विद्वानेतद्धोता शंसत्योमासश्चर्षणीधृ
तो विश्वे देवास आगतेत्याहास्य विश्वे देवा हवं गच्छंतिय एवं वेद येषां चैवं विद्वा
नेतद्धोता शंसति दाश्वांसो दाशुषः सुतमिति यद्वाह ददुषो दाशुषः सुतमित्येवत
दाह ददतिहास्मै तं काममृध्यते यत्काम एतच्छंसति य एवं वेद येषां चैवं विद्वानेत
द्धोता शंसति पावका नः सरस्वतीति यज्ञं वष्टु धियावसुरिति वाग्वै धियावसुर्वा
चमेवास्मिंस्तद्दधाति य एवं वेद येषां चैवं विद्वानेतद्धोता शंसति यज्ञं वष्टुिति
यदाह यज्ञं वहत्वित्येवतदाहता पराग्वयनेनैकविंशतिभवंत्येकविंशो वै पुरुषो
दशहस्त्या अंगुल्यो दश पाद्या आत्मैकविंशस्तमिमात्मानमेकविंशं संस्कुरु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तेनास्त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमया पंचविंशतिर्भवंति पंचविंश आत्मा पंचविंशः प्रजापतिर्द
शहस्त्या अंगुलयो दश पाद्या द्वावूरू द्वौ बाहू आत्मैव पंचविंशस्तमिममात्मानं पंचविं
शं संस्कुरुते यो पंचविंशं वा एतदहः पंचविंश एतस्याह्नः स्तोमः स्तत्समेन समं प्रतिपद्य
ते तस्माद्वा एव पंचविंशतिर्भवंति भवंति ॥४॥ ॥इति प्रथमोध्यायः॥ ॥आ त्वा रथं
यथोतय इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरावेकाहिको रूपसम
द्धौ बहु वा एतस्मिन्नहनि किंचकिंच वारुणं क्रियते शांत्या एव शांतिर्वै प्रतिष्ठैकाहः शांत्या
मेवतत्प्रतिष्ठायामंततः प्रतितिष्ठंति प्रतितिष्ठति य एवं वेद येषां चैवं विद्वानेतद्धोता शं
सतींद्र नेदीय एदिहि प्रमस्लिरा शचीभिर्यतत्तु । क्षिन द्रत्य वथ्यं वा एतदहः रू स्थवद्रूप ४
समृद्धमेतस्याह्नो रूपं प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरच्छा वीरमिति वीरवद्रूपसमृद्धमेतस्याह्नो रू

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पंमुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते स्ववीर्यमिति वीर्यवद्रूपसमृद्धमेतस्याह्नोरूपं प्रनूनं ब्रह्मणस्पतिर्मंत्रं वदत्यु
क्थ्यमित्युक्थ्यं वा एतदहरुक्थ्यवद्रूपसमृद्धमेतस्याह्नोरूपमग्निर्नेता स वृत्रहेति वार्त्रघ्नमिंद्ररू
पमैंद्रमेतदहरेतस्याह्नोरूपं त्वं सोम सक्रतुभिः सक्रतुर्भूस्त्वं वृषा वृषत्वेभिर्महित्वेति वृषण्वद्धा
इंद्रस्य रूपमैंद्रमेतदहरेतस्याह्नोरूपं पिन्वंत्यपो अत्यं न मिहे वि नयंतीति वाजिनमिति वाजिमद्धा इंद्रस्य
रूपमैंद्रमेतदहरेतस्याह्नोरूपमथो ऊ ते संदुहंतीति स्तनयंतमक्षितमिति स्तनयद्धा इंद्रस्य रूपमैंद्रमे
तदहरेतस्याह्नोरूपं प्र व इंद्राय बृहत इति यद्वै बृहत्तन्महन्महद्वद्रूपसमृद्धमेतस्याह्नोरूपं बृह
दिंद्राय गायतेति यद्वै बृहत्तन्महन्महद्वद्रूपसमृद्धमेतस्याह्नोरूपं नकिः सुदासो रथं पर्यास न
रीरमदिति पर्यस्तवद्वैवंतिमद्रूपसमृद्धमेतस्याह्नोरूपं सर्वाभिर्गाथान्वंसति सर्वेषामन्नामा
मात्ये सर्वेषामुक्थानां सर्वेषां पृष्ठानां सर्वेषां शस्त्राणां सर्वेषां प्रउगाणां सर्वेषां सवनानां ॥१२॥
असत्सु मे जरितः साभिवेगः सत्यध्वृतमिति ग्रांसति सत्यं वा एतदहः सत्यवद्रूपसमृद्धमेतस्याह्नो
रूपं तदु वा सुक्रतुं ब्रह्मवेव सुक्रतो ब्रह्मैतदहर्ब्रह्मणैव तद्ब्रह्म प्रतिपद्यते नेतदा ऊरथकस्माद्धा

क्रेणो वै तन्मरुत्वतीयं प्रतिपद्यत इति न ह वा एतदन्यो वसुक्रान्मरुत्वतीयमुदयच्छन्न विव्याचे
ति तस्माद्वासुक्रेणो वै तन्मरुत्वतीयं प्रतिपद्यते तदनिरुक्तं प्राजापत्यं शंसत्यनिरुक्तो वै
प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै सद्यो ह वा इदं निराहतेनेंद्र ऊपान्तप्रच्यवते पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इ
ति शंसत्यूर्वं गव्यं महि गृणान इंद्रेति महद्वदूपसमृद्धमेतस्याह्नो रूपं तदु भारद्वाजं भरद्वाजो
ह वा ऋषीणामनूचानतमो दीर्घजीवितमस्तपस्वितम आस स एतेन सूक्तेन पाप्मानमपाह
त तद्यद्भारद्वाजं शंसति पाप्मनोपहत्या अनूचानो दीर्घजीवितपस्वसानीति तद्भारद्वाजं शं
सति कयाशुभा सवयसः सनीळा इति शंसत्याशास्यते प्रति हर्यत्यक्थैत्यक्थं वा एतदह
रुक्थवदूपसमृद्धमेतस्याह्नो रूपं तदु कयाशुभीयमेतद्वै संज्ञानं संलनिसूक्तं यत्कयाशुभी
यमेतेन ह वा इंद्रो गस्त्यो मरुतस्ते समजानत तद्यत्कयाशुभीयं शंसति संज्ञात्या एव तद्वा
युष्यं तद्यो ऽस्य प्रियः स्यात्कुर्याद्वा ऽस्य कयाशुभीयं मरुत्वांइंद्र वृषभोरणायेति शंसति वृ ॥१०॥
षभ इति वृषण्वद्धा इंद्रस्य रूपमेंद्रमेतदहरेतस्याह्नो रूपं तदु वैश्वामित्रं विश्वस्य ह वै मित्रं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विश्वामित्र आस विश्वं ह्यस्मै मित्रं भवति य एवं वेद येषां चैवं विद्वानेतद्धोता शंसति जनिष्ठा उ
ग्रः सहसे तुरायेति निविद्धानमैकाहिकं रूपसमृद्धं बहु वा एतस्मिन्नहनि किं च किं च वारुणं क्रि
यते २।१ त्या एव शांतिर्वै प्रतिष्ठैकाहः शांत्यामेवैतत्प्रतिष्ठायामंततः प्रतितिष्ठंति प्रतितिष्ठति
प एवं वेद येषां चैवं विद्वानेतद्धोता शंसति ताः पराग्वचनेन सक्षनवतीर्भवंति सायानवति
स्त्रिस्त्रस्तास्त्रिं त्रिंश्यो विराजो यया ः समृतियंति येवैषा प्रशंसा सा ह्यस्य तस्या एव लास्त्रिः प्र
थमया त्रिरुत्तमयैकशतं भवंति पंचांगुल्यश्चतुष्पर्वाह्निकक्षसी दोश्चाक्षश्चांसफलकं च सा
पंचविंशतिः पंचविंशानीतराणि ह्यंगानि तत्छतमात्मैकशततमो यच्छतं तदायू रिंद्रियं वी
र्यं तेजो यजमान एकशततम आत्मा वीर्ये इंद्रियवीर्ये तेजसि प्रतिष्ठितस्तास्त्रिष्टुभमभिसंपद्यंते त्रैष्टु
भो हि मध्यंदिनः ॥६॥ तदाहुः किं प्रउगस्य प्रउगत्वमिति यं वै प्रउगो योयं पवत एष ह्येषु लोकेषु प्रउग
तइति तत्प्रउगस्य प्रउगत्वमेवं फलकं स्यादित्याहुः रथो धावेकोयं वायुः पवते स्यरूपेणोति तत्तन्नाह
त्यं त्रीणि फलकानि स्यूरित्याहुस्त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका एषां रूपेणोति तत्तन्नाहत्यं तद्द एवस्या

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नांद्वौवाइमेल्लोकाववद्धातमाविवदृश्येतेयत्रएनेऽन्तरेणाकाशःसोऽन्तरिक्षल्लोकस्तस्माद्वेवस्या
तामौदुंबरस्यातामूर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरऊर्जोन्नाद्यस्यावरुध्यैमध्यतउद्धृतेस्यातांमध्यतोवैप्र
जाअन्नंधिनोतिमध्यतएवतदन्नाद्यस्ययजमानंदधात्यभ्योरज्जुःवोपवेतिदक्षिणाश्वस्या
श्वदक्षिणावारएकेषांपशूनांरज्जवःसव्यारएकेषांतद्युभय्योरज्जूवोपवेत्युभयेषांपशूनामाप्त्यै
दाभ्यःस्यर्दर्भोवाउंषधीनामपहतपाप्मातस्माद्दाभ्यःस्यः॥७॥अरत्निमात्रउपरिभूमेःप्रंख
स्यादित्याहुरेतावतोवैस्वर्गाल्लोकाःसंमिताइतितत्त्वन्नाद्दत्यंप्रादेशमात्रेस्यादित्याहुरेतावन्तो
वैप्राणाःसंमिताइतितत्त्वंन्नाद्दत्यंमुष्टिमात्रेस्यादेतावतावैसर्वमन्नाद्यंक्रियतएतावतासर्वमन्ना
द्यमभिपन्नंतस्मान्मुष्टिमात्रएवस्यासुरस्ताष्ट्र्यंचप्रेंखमधिरोहेदित्याहुरेतस्यरूपेणायर
षतपतिपुरस्ताद्ध्येषइमाल्लोकान्प्रऽत्यंङ्ङधिरोहतीतितत्त्वन्नाद्दत्यंतिर्यंचमधिरोहेदित्याहुस्ति
र्यंचंवाअश्वमधिरोहंतितेनोसर्वान्कामानवाप्नवामेतितत्त्वन्नाद्दत्यंमन्वंचमधिरोहेदित्याहुर ६
न्वंचीवेनावमधिरोहंतितेनोवैषांस्वर्गप्राणीयप्रेंखइतितस्मादन्वंचमेवाधिरोहेच्छुबुकेनोपस्य

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्रोक्तुकोह्येवंवृक्षमधिरोहतिसउवयसामन्नादतमइतितस्माच्छुबुकेनोपसृत्योह्वाउभ्याम
धिरोहेदेवंह्येनोवयांस्यपिनिविशन्तएवंवृक्षंसउवयसांवीर्यवत्तमइतितस्मादूरुभ्यामधि
रोहेदस्यैपादेनोच्छिंद्यान्नेदस्यैप्रतिष्ठायाउच्छिद्याइतिप्रेंखंह्येताधिरोहत्यौदुंबरीमासंदी
मुहूर्तावृषावैप्रेंखोयोषासंदीतन्मिथुनंमिथुनमेवतदुक्थमुखेकरोतिप्रजात्यैप्रजाय
तेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाथान्नंवैप्रेंखःश्रीरासंद्यन्नंचैवतच्छ्रियंचान्वधिरोहतोबृसीहो
त्रकाःसमधिरोहंतिसत्रकाःसमुत्तरप्यवाओषधिवनस्पतयःफलंगृह्णंतीतियदेतास्मि
न्नहनिसर्वत्राःसमधिरोहंतीषमेवतदूर्जमन्नाद्यमधिरोहंत्यूर्जोन्नाद्यस्यावरुध्यैवषट्कृत्या
वरोहेदित्याहुस्तत्तन्नादृत्यमनुष्यतावैसापचितिर्यामिपश्यतैकरोतिनिगद्यभक्षमवरोहेदित्या
हुस्तत्तन्नादृत्यमनुष्यतावैसापचितिर्यामनुष्यायकरोतिप्रतिख्यायभक्षमवरोहेदेषावा
अपचितिर्यांपिश्यतेकरोतितस्मात्प्रतिख्यायैवभक्षमवरोहेत्प्राङवरोहेत्प्राग्वैदेवरेत
संप्रजायतेतस्मात्प्राङवरोहेदवरोहेत्॥८॥ ॥इतिद्वितीयोध्यायः॥ ॥हिंकारेणोल

अन्या

८ दहः प्रतिपद्येतेत्याहुर्ब्रह्म वै हिंकारो ब्रह्मैतदहर्ब्रह्मणैव तदहः प्रतिपद्यते य एवं वेद य
द्वै हिंकारेण प्रतिपद्यता३इति वृषा वै हिंकारो योषर्क् मिथुनं मिथुनमेव तदुक्थस्य मु
खे करोति प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद यद्वै हिंकारेण प्रतिपद्यता३इ य
था वा अग्निरेवं ब्रह्मणो हिंकारो यद्वै किंचाग्नियामितित्वसेत्यभ्यैवनत्वणात्येवं यं का
मं कामयते हिंकारेणाभ्यैवैनं तत्प्राप्नोति य एवं वेद यद्वै हिंकारेण प्रतिपद्यता३इ वा वो
वा एषा व्याहृतिर्दैव्येव मानुष्येव यद्धिंकारः स यद्धिंकृत्य प्रतिपद्येत वाचमेव तद्व्यावर्त्त
यति दैवीं च मानुषीं च ॥९॥ तदाहुः केन स्याहूः प्रतिपदिति मनसा वाचेति ब्रूयात्सर्वे ह्य
स्मिन्कामाः श्रिताः सर्वानस्याः कामान्दुहे मनसि वै सर्वे कामाः श्रिता मनसा हि सर्वान्कामा
न्ध्यायति सर्वे ह्यस्मिन्कामाः श्रयन्ते य एवं वेद वाग्वै सर्वान्कामान्दुहे वाचा हि सर्वान्कामा
न्वदति सर्वान्हास्मै कामान्वाग्दुहे य एवं वेद तदाहुर्नैतदहरीं वानयज्ञरूपान साम्नाप्र ८
त्यक्षात्प्रतिपद्येतन वै नियज्ञरूपान्ने साम्न इत्यादितिमदेतावेवमाहृती पुरस्ताज्जपेद्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection.

भुवः स्वरित्येता वाव व्याहृतय इमे त्रयो वेदा भूरित्येव ऋग्वेदो भुव इति यजुर्वेदः स्वरिति साम
वेदस्तन्नर्चा न यजुषा न साम्ना प्रत्यक्षात्प्रतिपद्यते नर्चा न यजुषा न साम्न एति ॥२०॥ त
न्नदिति प्रतिपद्यते तन्नदिति वा अन्नमन्नमेव तदभिप्रतिपद्यत एतां वाव प्रजापतिः प्रथ
मां वाचं व्याहरदेकाक्षरां द्व्यक्षरां ततेति तातेति तथैवैतत्कुमारः प्रथमवादी वाचं व्याहर
त्येकाक्षरां द्व्यक्षरां ततेति तातेति तथैवैतत्तत्वत्या वाचा प्रतिपद्यते तदु तदृषिणा बृह
स्पते प्रथमं वाचो अग्रमित्येतद्ध्येव प्रथमं वाचोऽग्रं यत्प्रैरत नामधेयं दधाना इति वा
वा हि नामधेयाय निर्धीयते यदेषां श्रेष्ठं यदरिप्रमासीदित्येतद्ध्येव श्रेष्ठमेतदरिप्रं प्रे
णा तदेषां निहितं गुहाविरिति दमहगुहाह्यास्मिमादेवता अद्धउ आविरविदेवतमित्ये
त तदुक्तं भवति ॥२१॥ तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठमिति प्रतिपद्यत एतद्ध्येव भुवनेषु ज्ये
ष्ठं यतो जज्ञ उग्रस्त्वेषनृम्ण इत्येतद्ध्येष जात उग्रस्त्वेषनृम्णः सद्यो जज्ञानो निरिणाति
शत्रूमिति सद्यो ह्येष जातः पाप्मानमपाहतानु यं विश्वे मदन्त्यूमा इति भूतानि वै विश्वे ऊमा

(४)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मास्तरएनमनुमदंत्यरुदगाद्रुदगादितिवाव्धानःश्राव साभूयोज्ञाइत्येषवैवाव्धानःश्राव
साभूयोज्ञाःश्रत्तुर्दासायभिपंसंदधातीतिसर्वेद्योतस्मात्नुभायव्यनच्चव्यनच्चसत्नीति
यच्चप्राणियच्चाप्राणकमित्येवतदाहसंलेनवंलप्रभ्रुलामदेभ्रितितवसर्वंवश्राइत्येवल
दाहत्वेकलुमपिवंजंतिविश्वइतित्वयीमानिसर्वाणिभूतानिसर्वाणिमनांसिसर्वेत्र
तवोपिवंजंतीत्येवतदाहद्विर्यदलेत्रिर्भवंत्यूमार्तिद्वौवैसंतौमिथुनौप्रजायतेप्रजात्यै
प्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदस्वादोःस्वादीयःस्वादुनास्वादुनास्मितिमिथुनंवैस्वा
दुप्रजास्वादुमिथुनेनैवतत्स्वादुंसंसृजत्सदःमधमधुनाभियोधीरितिमिथुनंवैम
धुप्रजामधुमिथुनेनैवतत्संलामलियमध्यतिलडुत्रुम्रपिणास्वांपत्नन्तंतन्वामेर
यत्नेत्यस्यांत्र्यारीयाभिमांछंदोमयीमित्येवतदाहाथोतनूरेवतत्त्वोअस्त्रसेपजमितीत्य
स्येश्चारीयदियंछंदोमयीत्येवतदाहतस्येयान्यष्टावक्षराणिसागायत्रीयान्येकादश ८
सात्रिष्टुब्यानिद्वादशसाजगत्यथयानिदशसाविराडृषिन्येषुत्रिष्टुप्छंदःस्प्रतिष्ठि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तापुरुष इति त्र्यक्षरं सं उ विराड्येतानि वाव सर्वाणि छंदांसि यान्येतानि विराट् चतुर्थान्येवमु
हैवं विदुष एतदहः सर्वैश्छंदोभिः प्रतिपन्नं भवति ॥१२॥ तान्नदेन विहरति पुरुषो वै नदस्त
स्मात्पुरुषो वदन्सर्वैः सन्नदति वनदं व ओदतीनामिति ३ आपो वा ओदत्यो या दिव्यास्ता हीदं
सर्वमुदंत्यापो वा ओदत्यो या मुख्यास्ता हीदं सर्वमन्नाद्यमुदंति नदं योयुवतीनामिति ३ आपो
वाव योयुवत्यो या अंतरिक्ष्यास्ता हि पोप्लुयंत इवापो वाव योयुवत्यो याः स्वेदले ता हि सरीसृप्यं
त इव पतिं वो अघ्न्यानामिति ३ आपो वा अघ्न्या या अग्नेर्धूमाज्जायंत आपो वा अघ्न्यास्ताः त्रि
श्नाह्नस्त्र्यंते धेनूनामिषुध्यसीति ३ आपो वाव धेनवस्ता हीदं सर्वं धिन्वंतीषुध्यसीतीयदा
ह पतीयसीत्येव तदाह त्रिष्टुभं चानुष्टुभं च विहरति वृषा वै त्रिष्टुब्योषानुष्टुप्तन्मिथुनं तस्माद
पि पुरुषो जायां वित्वा दृढतरमिवात्मानं मन्यते तास्त्रिः प्रथमया पंचविंशतिर्भवंति पंच
विंशतिरात्मा पंचविंशः प्रजापतिर्दश हस्त्या अंगुल्यो दश पाद्या द्वा ऊरू द्वौ बाहू आत्मै
व पंचविंशस्तमिममात्मानं पंचविंशं संस्कुरुतेथो पंचविंशं वा एतदहः पंचविंश एतस्याह्नस्तो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मस्तस्तोमेनसंप्रतिपद्यतेतस्माद्ध्येवपंचविंशतिर्भवंति॥१३॥तदितिप्रतिपद्यतेतदितिवा
अन्नमेवतदभिप्रतिपद्यतएतांवावप्रजापतिःप्रथमांवाचंव्याहरदेकाक्षराद्व्यक्षरांततेतिता
तेतितयैवतत्तत्वत्यावाचाप्रतिपद्यतेतदुक्तमृषिणाबृहस्पतेप्रथमंवाचोअग्र्यमित्येतद्ध्ये
वप्रथमंवाचोअग्रंयत्प्रैरतनामधेयंदधानाइतिवाचाहिनामधेयानिधीयंतेयदेषांश्रेष्ठंय
दरिप्रमासीदित्येतद्ध्येवश्रेष्ठमेतदरिप्रंप्रेणातदेषांनिहितंगुहाविरितीदमुहगुहाध्यात्ममि
मादेवताभ्यदउआविरधिदैवतमित्येतत्तदुक्तंभवति॥१४॥तदिदासभुवनेषुज्येष्ठमितिप्र
तिपद्यतेयद्वैज्येष्ठंतन्महन्महद्रूपसमृद्धमेतस्याह्नोरूपंतांसूलोके॥त्रिमिघवन्महित्वेति
महद्रूपसमृद्धमेतस्याह्नोरूपंभूयेद्धावृधेवीर्यायेतिवीर्यवद्रूपसमृद्धमेतस्याह्नोरू
पंनेपान्महत्वान्तमंगीर्भिरुक्थैरित्युक्थवाएतदहरुक्थवद्रूपसमृद्धमेतस्याह्नोरूपंन्यू ८
नाक्षरेप्रथमेपदेविहरतिन्यूनोवैरेतःसिच्यतेन्यूनंप्राणान्न्यूनेनान्नाद्यंप्रतिष्ठितमेतेषांकामानां
मवरुध्याएतान्कामानवरुंधेयएवंवेदद्व्यक्षरेभवतउभयोरन्नाद्ययोरूपाप्त्यैयद्वैपद

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

षड्वापादकमित्यष्टादशाष्टादशाक्षराणिभवंतियानिदशानवप्राणाआत्मैवदशमःसात्मनः
संस्कृतिरष्टावष्टाउघंतेस्मैतेयद्यकामयतेयएवंवेद॥१५॥तानदेनविहरतिप्राणोवैनदस्तस्मात्प्रा
णोनदन्सर्वंःसन्नदतीवनदंवओदतानामिती॥उष्णिगक्षरैर्भवत्यनुष्टुप्पादैरायुर्वाउष्णिग्वाग
नुष्टुप्तदस्मिन्नायुश्चवाचंचदधातितास्त्रिःप्रथमयापंचविंशतिर्भवतिपंचविंशआत्मापंचविंशः
प्रजापतिर्दशहस्त्याअंगुलयोदशपाद्याद्वावूरूद्वौबाहूआत्मैवपंचविंशस्तमिममात्मानंपंच
विंशंसंस्कुरुतेथोपंचविंशंवाएतदहःपंचविंशएतस्याह्नःस्तोमस्तत्समेनसमंप्रतिपद्यतेतस्मा
ह्नएवपंचविंशतिर्भवतीत्यध्यात्मंपंचविंश्याथाधिदेवतंचक्षुःश्रोत्रंमनोवाक्प्राणास्तएताःपंच
देवताइमंविष्टाःपुरुषंपंचोहैवैतादेवताअयंविष्टःपुरुषःसोत्रालोमभ्यआनखेभ्यःसर्वःसांग
आप्यतेतस्मात्सर्वाणिभूतान्यापिपीलिकाभ्यआप्तान्येवजायंतेतदुक्तमृषिणासहस्रधा
पंचदशान्युक्थेतिपंचाहिदशालोमभवंतियावद्यावापृथिवीतावदित्तदितियावतीवैद्यावापृथि
वीतावानात्मासहस्रधामहिमानःसहस्रमित्युक्थान्येवतदनुमदतिमहयतियावद्ब्रह्मविष्ठितं

10

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तावतीवागितियत्रक्वचब्रह्मतद्वाग्यत्रवावाक्तद्वाब्रह्मेत्येतत्तदुक्तंभवत्येषांवाएषांसूक्तानांनवर्चं
प्रथमंनववैप्राणाःप्राणानांक्लृप्त्यैषड्ऋचंभवतिषड्वाऋतवऋतूनामाप्त्यैपंचर्चंभवतिपंचपदा
पंक्तिःपाङ्क्तंवाअन्नमन्नाद्यस्यावरुध्यैत्र्यृचंभवतित्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानाम
भिजित्यैतदग्निसंपद्यंलब्रहतीछंदोऽमृतंदेवलोकमेषआत्मैवमुहैवैवंविदेतयैवसंपदामृत
मेवात्मानमभिसंभवतिसंभवति॥८॥१८॥ ॥इतिप्रथमारण्यकेतृतीयोध्यायः॥ ॥अथसूद
दोहाःप्राणोवैसूददोहाःप्राणेनपर्वाणिसंदधात्यथातोग्रीवास्ताआवपतेयथाछंदसमग्निह
रुत्यथसूददोहाःप्राणोवैसूददोहाःप्राणेनपर्वाणिसंदधात्यथातःशिरस्तद्गायत्रीषुभवत्यग्रं
वैछंदसांगायत्र्यग्रमंगानांशिरस्तदर्कवतीषुभवत्यग्निर्वाअर्कस्तानवभवंतिनवकपालंवैशि
रोदशामीत्रांसतितद्वक्रशाऽत्यैवसाभवत्यथोस्तोमातिशंसनायाएवत्रिवृद्धस्तोमोभवतीगा
यत्रंछंदएतयोर्वैस्तोमछंदसोःप्रजापतिमनुसर्वमिदंप्रजायतेयदिदंकिंचप्रजात्यैप्रजायतेप्रज १०
यापशुभिर्यएवंवेदाथसूददोहाःप्राणोवैसूददोहाःप्राणेनपर्वाणिसंदधात्यथातोविज्ञवस्ता

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विजैगुलोभवंतितस्मात्पुरुषःपुरुषमाहविराळस्मासुराळसिग्रीवावैधारयसीतिस्तभमानंवा
यद्वाद्रुतांसंबाल्हतमाःसत्योन्नतमांप्रत्यग्यंतेन्नहिविराळन्नमुवीर्यमथयस्सूददोहाःप्राणोवैस्सूद
दोहाःप्राणेनपर्वाणिसंदधाति॥२७॥अथातोदक्षिणंपक्षःसोयंलोकःसोयमग्निःसावाक्तद्रथं
तरंसवसिष्ठस्तच्छतंतानिषड्वीर्याणिभवंतिसंपातएवकामानामवाप्त्यैप्रतिष्ठित्याअन्नाद्या
यपङ्क्तिरथस्सूददोहाःप्राणोवैसूददोहाःप्राणेनपर्वाणिसंदधात्यथातउत्तरःपक्षःसोसौ
लोकःसोसावादित्यस्तन्मनस्तद्बृहत्सभरद्वाजस्तच्छतंतानिषड्वीर्याणिभवंतिसंपातएवका
मानामवाप्त्यैप्रतिष्ठित्याअन्नाद्यायपङ्क्त्यैतावनतिरिक्तौभवतोवृषावैबृहद्घोषारथंतरम
तिरिक्तंवैपुंसोन्यूनंस्त्रियैतस्मादनतिरिक्तौभवतोथैकेनहवैपत्रेणसुपर्णस्योत्तरःपक्षोज्यायां
स्तस्मादेकंचोत्तरःपक्षोभूयान्भवत्यथसूददोहाःप्राणोवैसूददोहाःप्राणेनपर्वाणिसंदधा
त्यथातःपुच्छंतदेकविंशतिर्द्विपदाभवंत्येकविंशतिर्हवैमानिप्रत्यंचिसुपर्णस्यपत्राणिभवंत्य
थएकविंशोवैस्तोमानांप्रतिष्ठाप्रतिष्ठापुच्छंवयसांद्वाविंशीत्वंसतिप्रतिष्ठयोरेवतद्रूपंत्रि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यतेत्तस्मात्सर्वाणिवयांसिपुछेनप्रतितिष्ठंतिपुछेनैवप्रतिष्ठायोत्पतंतिप्रतिष्ठाहिपुछंसए
षहास्यांद्विनीभ्यांविराड्भ्यामनयोर्ह्यावित्र्योद्विपदयोरयंपुरुषःप्रतिष्ठोस्तिलस्तस्यपसं
पर्णरूपंतदस्यकामानप्राप्त्या॥अथयत्पुरुषरूपंतदस्याग्निःपेयरासेन्नाद्यायापवि
त्यासूददोहा॥अथयधायाथसूददोहाऽवषावैसूददोहायोषाधायातउभयतःसूददो
हसाधीयात्पेरित्रांसातिलस्माद्भयोरेतःसिक्तंसदेवतामेवाप्येतियोषामेवाप्यतआत्मानाहि
योषातःप्रजानात्तस्मादेनामंत्रत्रांसति॥१८॥गायत्रीत्वावाग्नीतित्रांसत्ययंलोकोगायत्री
त्वावाग्नीतिर्यदेवास्मिँल्लोकेयशोयन्महायन्मिथुनंयदन्नाद्यंयापचितिस्तदस्यैवेतदाप्न
वानि॥तद्वरुणाधेतन्मेसदित्यथसूददोहाःप्राणोवैसूददोहाःप्राणेनेमंलोकंसंतनो
तिबार्हतीत्वावाग्नीतिंशांसत्यंतरिक्षलोकोवैबार्हतीत्वावाग्नीतिर्यदेवांतरिक्षलोकेयशो
यन्महोयन्मिथुनंयदन्नाद्यंयापचितिस्तदस्यैवेतदाप्नवानितद्वरूपांधेतन्मेसदित्य
थसूददोहाःप्राणोवैसूददोहाःप्राणेनांतरिक्षलोकंसंतनोत्यौष्णिहीत्वावाग्नीतिंशांस

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्यसौ वै स्लोको द्यौर्दोहि हि हीन्त याञ्चीतिर्यद्दिवामुष्मिंल्लोके यन्नोय महोयन्निथुनं यदन्नाद्यं
यापचितिर्व्यर्द्देवानां दैवतं तदश्नुवेतदाप्नवानि॥ तदवरुणद्धे तमेसदित्यथसूददोहाः प्रा
णो वै सूददोहाः प्राणेनामुं लोकं संतनोति संतनोति॥ ३॥ १९॥ इति प्रथमारण्यके चतुर्थोऽध्या
यः॥ ॥वैश्वामित्रं सलिवंशोमहद्दं सर्वमित्यादि तिनाएकविंशातिर्भवंत्येकविंशानिर्हितान्तरुदरे विकृ
तयोथो एकविंशो वै स्तोमानां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठोदरमन्नाद्यानां तावि छंदसो भवंति विक्षुद्रमिव
वा अंतस्त्यं मणीयइ वव स्थवीयइ वयतः प्रणावेश्छंदसां रं यथोपपादं शंसति यथोपपादं मि
ववाअंतस्त्यं कसीयइ वव द्राघीयइ वयाथ सूददोहाः प्राणो वै सूददोहाः प्राणेन पर्वाणि सं
दधाति तामन्त्रोत्स्सृजति छादयन्नुवः रास्था छादयन्नावि धावा इमे प्राणाः संसन्ची षिण्याद्वौ स्त
न्योत्रयोवां वोत्र वै प्राणात्राप्यं तेन संस्त्रियं ते तस्मादेना मन्त्रो स्सृजती ञ्नगती यवं सूनः॥ त्येंश्र
ग्नाजूरूउर्वष्ठीवे प्रतिष्ठे ताः षद्धदा भवंति प्रतिष्ठाया एव द्विप्रतिष्ठो वै पुरुषश्चतुष्पादाः
पश्वो यजमानमेव तद्द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति द्विलीयासलपदा भ

10

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वतितांगायत्रीवानुष्टुभंवकरोतिब्रह्मवैगायत्रीवागनुष्टुब्ब्रह्मणैवतद्वाचंसंदधातित्रिष्टु
भमन्त्र्मःलतःशंसतिवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्येणैवतत्सम्न्यरिगच्छतितस्मात्सत्रावोवीर्यमनूपाति
ष्ठंतईर्यतांवैवाग्भ्यस्यानंव॥२०॥प्रवोमहेमंदमानायांधसइत्यैंद्रानिष्केवल्यानिविदंदधाति
प्रत्यक्षाध्येवतदात्मन्वीर्यंधत्तेतास्त्रिष्टुब्जगत्योभवंतितदाहुःकस्मात्त्रिष्टुब्जगतीषुनि
विदंदधातीतिनहवाएतस्याःकएकछंदोनिविदंदाधारनविव्याथेतितस्मात्त्रिष्टुब्जगती
षुनिविदंदधातिनदेतदहास्त्रिनिविक्कंविधारूरागोनिविद्धल्लाखिल्यानिविन्निविदेवनिवि
देवमेनत्रिनिविक्कंविधादेथसूक्तैवनेनवायोन्यथायियाकन्योजातएवप्रथमोमनस्वा
निनितयोरस्त्यन्तोसमस्यपदसमनीषारत्पन्नघस्यावरूप्याअथावपनमेतेअं
तरेणद्रीणांद्वालीनांत्रिष्टुब्जगतीबृहतीसंपन्नानांयावतीरावपंतेतावंत्यूर्ध्वमायक्षाव
षीणिजीवंत्येतेनहवावपनेनायकराप्प्यतेप्रजांमेपत्रावोर्जुयंत्वितित्वेवसजनीयेसनुत्रांसालि २२
ताहृद्यंशंसतिस्वस्त्ययनंवैतार्क्ष्यःस्वस्तितायेस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतेतैरेकपदांशंसत्ये

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कधेदं सर्वमसानीत्यथो सर्वं छिंदस्कृतिमाप्नवानीती इ विश्वा अवीवृधन्निति पदानु
षंगास्ताः सप्तानुषजंति सप्त वै शीर्षन्प्राणाः शीर्षन्नेवतत्प्राणान्दधात्यष्टमीनानुषजति
वागष्टमी नेन्मे वाक्प्राणैरनुषक्तासदिति तस्मादु सा वाक्समानायतना प्राणैः सत्यननु
षक्ता विराजःत्रींसत्यन्नं वै विराडन्नाद्यस्यावरुध्ये वासिष्ठेन परिदधाति वासिष्ठो स्ता
नीत्येष स्तोमो मह उग्राय वाह इति महद्वत्यारूपसमृद्धया धुरी वात्यो न वाजयन्नधायीत्यं
तो वै धूरंतएतदहरेतस्याह्नो रूपमिंद्र त्वाय मर्क ईट्टे वसूनामित्यर्कवत्या रूपसमृद्धया दि
वीव द्यामधिनः श्रोमतं धा इति यत्रेह वै ब्रह्मण्यावागुद्यते न हास्य कीर्तिर्भवतीति यत्रैवं वि
द्वानेतया परिदधाति तस्मादेवं विद्वानेतयैव परिदध्यात् ॥२१॥ तत्सवितुर्वृणीमहे
इत्यानो देवसवितुरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरावेकाहिकौ रूपसमृद्धौ बहु वा एतस्मि
न्नहनि किं च किं च वारुणं क्रियते शांत्या एव शान्तिर्वै प्रतिष्ठैकाहः शांत्यामेवतत्प्रतिष्ठा
यामंततः प्रतितिष्ठंति प्रतितिष्ठति य एवं वेद येषां चैवं विद्वानेतद्धोता शंसति तद्वैवस्य

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सवितुर्वीर्यं महदिति सावित्रं मंतो वै महदंतं त एतदहरेतस्याह्नो रूपं कतरा पूर्वा कतरा परा यो
रिति द्यावापृथिवीयं समानोदर्कं समानोदर्कं वा एतदहरेतस्याह्नो रूपं अनश्वो जातो अन
भीशुरुद्धैत्यार्भवं रथस्त्रिचक्र इति यदेतत्त्रिवदंतं तो वै त्रिवदंत एतदहरेतस्याह्नो रूपम रुक्थ्य
स्य वामस्य पलितस्य होतुरिति वैश्वदेवं बहुरूपं बहुरूपं वा एतदहरेतस्याह्नो रूपं गौ
री मिमाय सलिलानि तक्षती त्येतदंतमानो भद्राः क्रतवो यंतु विश्वत इति वैश्वदेवं निवि
द्धानमेकाहिकं रूपसमृद्धं बहु वा एतस्मिन्नहनि किंच किंच वारुणं क्रियते त्र्यां त्या एव त्र्यां
त्ति वै प्रतिष्ठैकाहः त्र्यां त्यामेव तत्प्रतिष्ठायामंततः प्रतितिष्ठंति प्रतितिष्ठति य एवं वेद ये
षां चैवं विद्वानेतद्धोता शंसति वैश्वानराय धिषणामृतावृध इत्याग्निमारुतस्य प्रतिप
दं तो वै धिषणां त एतदहरेतस्याह्नो रूपं प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टय इति मारुतं समानोद
र्कं समानोदर्कं वा एतदहरेतस्याह्नो रूपं जातवेदसे नवामिति जातवेदस्यां पुरस्तात्सू १२
क्तस्य शंसति स्वस्त्ययनं वै जातवेदस्यः स्वस्तितायै स्वस्त्ययनमेव तत्कुरुते तद्वं पं लोममहि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तेजातवेदसइतिजातवेदस्यंसमानोदर्कंसमानोदर्कंवाएतदहरेतस्याह्नोरूपमह्नोरूपं॥३॥
॥२२॥ ॥इतिप्रथमारण्यकेपंचमोध्यायः॥ ॥इतिप्रथमारण्यकंसमाप्तं॥ ॥एषपंथाएत
त्कर्मैतद्ब्रह्मैतत्सत्यंतस्मान्नप्रमा द्येतन्नातीयांन्नह्यत्यायंन्पूर्वेयेत्यायंस्तेपराबभूवुस्त
दुक्तमृषिणाप्रजाहतिस्रोअत्यायमीयुर्न्यन्याअर्कमभितोविविश्र॥ बृहद्धतस्थौभुवने
ष्वंतःपवमानोहरितआविवेशेतिप्रजाहतिस्रोअत्यायमीयुरितीयावैताइमाःप्रजास्तिस्रो
अत्यायमायंस्तानीमानिवयांसिवंगावगधाश्चेरपादान्यन्याअर्कमभितोविविश्रइतीमाइ
माःप्रजाअर्कमभितोनिविष्टाइममेवाग्निंबृहद्धतस्थौभुवनेष्वंतरित्यदउ एवबृहद्भु
वनेष्वंतरसावादित्यःपवमानोहरितआविवेशेतिवायुरेवपवमानोदिशोहरितआवि
श॥१॥उक्थमुक्थमितिवैप्रजावदंतितदिदमेवोक्थमियमेवपृथिवीतोहीदंसर्वमुत्तिष्ठति
यदिदंकिंचतस्याग्निरर्कोन्नमशीतयोन्नेनहीदंसर्वमश्नुतेंतरिक्षमेवोक्थमंतरिक्षंवाअ
नुपतंत्यंतरिक्षमनुधावयंतितस्यवायुरर्कोन्नमशीतयोन्नेनहीदंसर्वमश्नुतेसावेवद्यौ

15

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रूक्थममुतः प्रदानाद्धीदं सर्वमुत्तिष्ठति यदिदं किंच तस्यासावादित्यो र्कोन्नमशीतयोन्ने
न हीदं सर्वमश्नुते तदुत्यधिदैवतमथाध्यात्मं पुरुष एवोक्थमयमेव महान्प्रजापतिरह
मुक्थमस्मीति विद्यात्तस्य मुखमेवोक्थं यथा पृथिवी तथा तस्य वाग र्कोन्नमशीतयो
न्नेन हीदं सर्वमश्नुते नासिके एवोक्थं यथांतरिक्षं तथा तस्य प्राणो र्कोन्नमशीतयोन्ने
न हीदं सर्वमश्नुते तदेतद्धुध्नस्य विष्टपं यदेतन्नासिकायै विनतमिव ललाटमेवोक्थं
यथा द्यौस्तथा तस्य चक्षु र्कोन्नमशीतयोन्नेन हीदं सर्वमश्नुते समानमशीतयोध्या
त्मं चाधिदैवतं चान्नमेवान्नेन हीमानि सर्वाणि भूतानि समनंती ३ अन्नेन मंत्योकं
जयत्यनामुं तस्मात्समानमशीतयोध्यात्मं चाधिदैवं चान्नमेव तदिदमन्नमन्नादमि
यमेव पृथिवी तो हीदं सर्वमुत्तिष्ठति यदिदं किंच यदुर्कि वेदं प्रेतीं ३ इ ॥ तदसौ सर्वमु
त्तिष्ठदु किंवा तः प्रेती ३ तदिदं सर्वमत्तिसेयमित्याद्याहिं न ताहवा आद्यो भवति नतस्य २९
न्नायन्नाद्याद्धहैन्नादः ॥ २ ॥ अथातो रेतसः सृष्टिः प्रजापते रेतो देवा देवानां रेतो वर्षं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वर्षस्यरेतओषधयओषधीनांरेतोन्नमन्नस्यरेतोरेतोरेतसोरेतःप्रजाःप्रजानांरेतो
हृदयंहृदयस्यरेतोमनोमनसोरेतोवाग्वाचोरेतःकर्मतदिदंकर्मकृतमयंपुरुषोब्र
ह्मणोलोकःसयद्रामयोयद्रामयस्तस्माद्धिरण्मयोहिरण्मयोहवाअमुष्मिंल्लो
केसंभवतिहिरण्मयःसर्वेभ्योभूतेभ्योददृशेयएवंवेद॥३॥तंप्रपदाभ्यांप्रापद्य
तब्रह्मेमंपुरुषंयत्प्रपदाभ्यांप्रापद्यतब्रह्मेमंपुरुतस्मात्प्रपदेतस्मात्प्रपदेइत्याचक्ष
तेशफाःखुराइत्यन्येषांपशूनांतदूर्ध्वमुदसर्पत्ताऊरूअभवतामुरुगणीहीत्यब्र
वीत्तदुदरमभवदुर्वैवमेकुर्वित्यब्रवीत्तदुरोभवदुदरंब्रह्मेतिशार्कराक्ष्याउपासते
हृदयंब्रह्मेत्यारुणयोब्रह्माहैवता॥४॥ऊर्ध्वंत्वेवोदसर्पत्तच्छिरोश्रयतयच्छिरोश्रय
तत्तच्छिरोभवत्तच्छिरसःशिरस्त्वंताएताःश्रीयंश्छ्रियश्रितास्तक्षुःश्रोत्रंमनोवाक्प्रा
णाःश्रयंतेस्मिञ्छ्रियोयएवमेतच्छिरसःशिरस्त्वंवेदताअहिंसंतांहमुक्थमस्म्यहमुक्थ
मस्मीतितावुक्थंवभूवतांतस्माच्छरीरादुत्क्रामामतद्यस्मिन्नउत्क्रांतइदंशरीरंपत्स्यति

15

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदुक्थं भविष्यतीति वागुदक्रामदवदन्नश्नन्पिबन्नास्तैव चक्षुरुदक्रामदपश्यन्नश्नन्पि
बन्नास्तैव श्रोत्रमुदक्रामदशृण्वन्नश्नन्पिबन्नास्तैव मन उदक्रामन्मीलितइवाश्नन्पि
बन्नास्तैव प्राण उदक्रामत्स प्राण उ क्रांते पद्यत तच्छीर्यता शारीतीँ३ तच्छरीरमभ
वत्तच्छरीरस्य शारीरत्वं शीर्यते ह वा अस्य द्विषन्पाप्मा भ्रातृव्यः परास्य द्विषन्पाप्मा
भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ता अहिंसंते वाहमुक्थमस्म्यहमुक्थमस्मीति ता अ
ब्रुवन्हन्तेदं पुनः शरीरं प्रविशाम तद्यस्मिन्नः प्रपन्न इदं शरीरमुत्थास्यति तदुक्थं
भविष्यतीति वाक्प्राविशदशयदेव चक्षुः प्राविशदशयदेव श्रोत्रं प्राविशदशयदेव
मनः प्राविशदशयदेव प्राणः प्राविशत्तत्प्राणे प्रपन्न उदतिष्ठत्तदुक्थमभवत्तदेतदु
क्थं३ प्राण एव प्राण उक्थमित्येव विद्यात्तं देवा अब्रुवंस्त्वमुक्थमसि त्वमिदं स
र्वमसि तव वयं स्मस्त्वमस्माकमसीति तदप्येतदृषिणोक्तं त्वमस्माकं तव स्मसीति १५
॥४॥ तं देवाः प्राणयत स प्रणीतः प्रातयत प्रातायीतीँ३ तस्मात्प्रातरभवत्समागादिती३

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[illegible]दितौ॥३॥ तस्मायमभवदहरेवप्राणोरात्रिरपानोवागग्निश्चक्षुर
सावादित्यश्चंद्रमामनोदिशःश्रोत्रंसएषप्रहितांसंयोगोध्यात्ममिमादेवताअदक्षआ
विरधिदेवतमित्येतन्नउक्तंभवत्येतद्धस्मवैतद्विद्वानाहहिरण्यदन्वैदोनतस्येशेयं
मह्यंनदद्युरितिप्रहितांवाअहमध्यात्मंसंयोगंनिविष्टंवेदेतद्धलदनीशानानिहवा
अस्मैभूतानिबलिंहरंतियएवंवेदतत्सत्यंसदितिप्राणस्तीत्यन्नंयमित्यसावादि
त्यस्तदेतत्त्रिवृत्त्रिवृदिववैचक्षुःशुक्लंकृष्णंकनीनिकेतिसयदिहवाअपिमृषावदति
सत्यंहैवास्योदितंभवतियएवमेतत्सत्यस्यसत्यत्वंवेद॥५॥तस्यवाक्तंतिर्नामानिदा
मानितदस्येदंवाचातंत्यानामभिर्दामभिःसर्वंसितंसर्वंहीदंनामनी॥६॥सर्वंवाचाभि
वदतिवहंतिहवाएनंतंतिसंबह्यायएवंवेदतस्योष्णिग्लोमानित्वग्गायत्रीत्रिष्टुम्मांस
मनुष्टुप्स्नावान्यस्थिजगतीपङ्क्तिर्मज्जाप्राणोबृहतीसछंदोभिश्छन्नोयच्छंदोभिश्छ
न्नस्तस्माच्छंदांसीत्याचक्षतेछादयंतिहवाएनंछंदांसिपापात्कर्मणोयस्यांकस्यांचि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्विशिकामयतेयएवमेतच्छंदसांछंदस्त्वंवेदतदुक्तमृषिणापश्यंगोपामित्येषवैगोपा
एषहीदंसर्वंगोपायत्यनिपद्यमानमितिनह्येषकदाचनसंविशत्याचपराचपथिभि
श्चरंतमित्याचह्येषपराचपथिभिश्चरतिससध्रीचीःसविषूचीर्वसानइतिसध्री
चीश्चह्येषविषूचीश्चवस्तइमाएवदिशआवरीवर्त्तिभुवनेष्वंतरित्येषह्यंतर्भुव
नेष्वावरीवर्त्यथोआवृतासोवतासोनकर्त्तारितिसर्वंहीदंप्राणेनावृतंसोयमा
काशःप्राणेनबृहत्याविष्टब्धस्तद्यथायमाकाशःप्राणेनबृहत्याविष्टब्धएवंसर्वा
णिभूतान्यापिपीलिकाभ्यःप्राणेनबृहत्याविष्टब्धानीत्येवविद्यात्॥६॥अथातो
विभूतयोस्यपुरुषस्यतस्यवाचासृष्टोपृथिवीचाग्निश्चास्यामोषधयोजायंतेग्नि
रेनास्वदयतीदमाहरतेदमाहरतेत्येवमेतौवाचंपितरंपरिचरतःपृथिवीचाग्नि
श्चयावदनुपृथिवीयावदन्वग्निस्तावानस्यलोकोभवतिनास्यतावल्लोकोजीर्य १६
तेयावदेतयोर्नजीर्यतेपृथिव्याश्चाग्नेश्चयएवमेतौवाचोविभूतिंवेदप्राणेनसृष्टा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वंतरिक्षंच वायुश्चांतरिक्षं वाश्चानुचरंत्यंतरिक्षमनुश्टण्वंति वायुरस्मै पुण्यं गंधमावहत्ये
वमेतौ प्राणं पितरं परिचरतोंतरिक्षंच वायुश्च यावदन्वंतरिक्षं यावदनु वायुस्तावानस्य
लोको भवति नास्य तावल्लोको जीर्यते यावदेतयोर्न जीर्यतेंतरिक्षस्य च वायोश्च य एवमे
तौ प्राणस्य विभूतिं वेद चक्षुषा स्पृष्टो द्यौश्चादित्यश्च द्यौर्ह्यस्मै वृष्टिमन्नाद्यं संप्रयच्छत्या
दित्योस्य ज्योतिः प्रकाशं करोत्येवमेतौ चक्षुः पितरं परिचरतो द्यौश्चादित्यश्च यावदनु
द्यौ यावदन्वादित्यस्तावानस्य लोको भवति नास्य तावल्लोको जीर्यते यावदेतयोर्न जी
र्यते दिवश्चादित्यस्य च य एवमेतौ चक्षुषो विभूतिं वेद श्रोत्रेण स्पृष्टा दिशश्च चंद्रमाश्च दि
ग्भ्यो हेनमायं तीः ३ ॥ दिग्भ्यो विभूणोति चंद्रमाश्चास्मै पूर्वपक्षापरपक्षान्विचिनोति पु
ण्याय कर्मण ॥ एवमेते श्रोत्रं पितरं परिचरंति दिशश्च चंद्रमाश्च यावदनु दिशो याव
दनु चंद्रमास्तावानस्य लोको भवति नास्य तावल्लोको जीर्यते यावदेतेषां न जीर्यते दि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यां च वं डु म स अथ य एवमेतां श्रोत्रस्य विभूतिं वेद मनसास्य ष्टापश्च वरुणश्चापो हास्मै श्रद्धां
संनमंते पुण्याय कर्मणे वरुणोस्य प्रजां धर्मणा दाधारैवमे तेमनः पित्तरं परिचिरं त्यापश्च व
रुणश्चयावदत्वापो यावदनु वरुणस्तावानस्य लोको भवति नास्य तावल्लोको जीर्यते या
वदेतेषां न जीर्यते पां च वरुणस्य च य एवमेतां मनसो विभूतिं वेद ॥ ७ ॥ आपाः ३ इत्यापद्
तिन दिदमाप एव वेदं वै मूलमदस्तूलमयं पितै ते पुत्राय त्रेह क्वच पुत्रस्य तस्पितुर्यत्र वा
पितुस्तद्धा पुत्रस्येत्येत तद्धुक्तं भव त्येत ह स्म वैतद्विद्वाना ह महिदास ऐतरेय आहं मां
२७ देवेभ्यो वेद ॥ ओम दद्वान्वेदतः प्रदानो ह्येतद्द तः संभृताद्धतिस एष गिरिश्चक्षुः श्रोत्रं
मनो वाक् प्राणस्तं ब्रह्म गिरिरित्याचक्षते गिरति ह वै द्विषंतं पाप्मानं भ्रातृव्यं परास्य द्वि
षन्पाप्मा भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद स एष सुः स एष प्राणः स एष भूतिश्चाभूतिश्च ८
तं भूतिरिति देवा उपासांचक्रिरे ते बभूवुस्तस्माद्धाप्येतर्हि सुप्तो भूर्भूरित्येव प्रश्व

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kaljdas Sanskrit University Ramtek Collection

सित्यमृतिरित्यसुरास्तेह पराबभूवुर्भवत्यात्मना परास्य द्विषन्पाप्मा भ्रातृव्यो भवति य ए
वं वेद स एष मृत्युरेवामृतं यत्तदुक्तमृषिणा पाङ् प्राङेति स्वधया गृभीत इत्यपानेन ह्ययं प
लः प्राणो न पराङ् भवत्यमर्त्यो मर्त्येना सयोनिरि त्येतेन हीदं सर्वं सयोनि मर्त्यानि हीमानि
शरीराणि ॥२॥ अमृतैषा देवता ता शश्वन्ता विषूचीना वियन्ता न्यन्यं चिक्युर्न नि चिक्युरन्य
मिति नि चिन्वन्ति हैवेमानि शरीराणि ॥३॥ अमृतैवैषा देवतामृतो ह वा अमुष्मिँल्लोके संभव
त्यमृतः सर्वेभ्यो भूतेभ्यो दद्दृशे य एवं वेद य एवं वेद ॥१०॥ ॥इति द्वितीयारण्यके प्रथमो
ध्यायः॥ ॥एष इमं लोकमभ्यार्चत्पुरुषरूपेण य एष तपति प्राणो वाव तदभ्यार्चत्प्राणो
ह्येष य एष तपति तं शतं वर्षाण्यभ्यार्चत्तस्माच्छतं वर्षाणि पुरुषायुषो भवन्ति तं यच्छतं व
र्षा [illegible] ण्यभ्यार्चत्तस्माच्छतर्चिनस्तस्माच्छतर्चिन इत्याचक्षत एतमेव संतं
स इदं सर्वं मध्यतो दधे यदिदं किंच स यदिदं सर्वं मध्यतो दधे यदिदं किंच तस्मान्माध्यमा
स्तस्मान्माध्यमा इत्याचक्षत एतमेव संतं प्राणो वै गृत्सोपानो मदः स यत्प्राणो गृत्सोपानो म

18

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दस्तस्माद्गृत्समदस्तस्माद्गृत्समद इत्याचक्षत एतमेव संतं तस्येदं विश्वं मित्रमासीद्यदिदं
किंच तद्यदस्येदं विश्वं मित्रमासीद्यदिदं किंच तस्माद्विश्वामित्रस्तस्माद्विश्वामित्र इत्याचक्ष
त एतमेव संतं तं देवा अब्रुवन्नयं वै नः सर्वेषां वाम इति तं यद्देवा अब्रुवन्नयं वै नः सर्वेषां
वाम इति तस्माद्वामदेवस्तस्माद्वामदेव इत्याचक्षत एतमेव संतं स इदं सर्वं पाप्मनो त्रा
यत यदिदं किंच स यदिदं सर्वं पाप्मनो त्रायत यदिदं किंच तस्मादत्रयस्तस्मादत्रय इत्या
चक्षत एतमेव संतं ॥१॥ एष उ एव बिभ्रद्वाजः प्रजा वै वाजस्ता एष बिभर्ति यद्बिभर्ति त
स्माद्भरद्वाजस्तस्माद्भरद्वाज इत्याचक्षत एतमेव संतं तं देवा अब्रुवन्नयं वै नः सर्वेषां
वसिष्ठ इति तं यद्देवा अब्रुवन्नयं वै नः सर्वेषां वसिष्ठ इति तस्माद्वसिष्ठस्तस्माद्वसिष्ठ
इत्याचक्षत एतमेव संतं स इदं सर्वमभिप्रागाद्यदिदं किंच स यदिदं सर्वमभिप्रागाद्यदि
दं किंच तस्मात्प्रगाथास्तस्मात्प्रगाथास्तस्मात्प्रगाथा इत्याचक्षत एतमेव संतं स इदं सर्व १८
मभ्यपवयत यदिदं किंच स यदिदं सर्वमभ्यपवयत यदिदं किंच तस्मात्पावमान्यस्त

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्मात्सावमान्य इत्याचक्षत एतमेव संतं सोऽब्रवीदहमिदं सर्वमसानि यच्चक्षुड्यं यच्च महदिति ते
क्षूङस्तूकश्चाभवन्महास्तूकाश्च तस्मात्क्षूङस्तूकोस्तस्मात्क्षूङस्तूक इत्याचक्षत एतमेव
संतं स्तूकं बतावोचतेति तत्स्तूकमभवत्तस्मात्स्तूकं तस्मात्स्तूकमित्याचक्षत एतमेव संतमेष वा
ऋगोष ह्येभ्यः सर्वेभ्यो भूतेभ्योर्वतस यदेभ्यः सर्वेभ्यो भूतेभ्योर्वतत तस्माद्दकस्माद्दगित्याचक्ष
त एतमेव संतमेष वा अर्हूर्वरेष ह्येभ्यः सर्वेभ्यो हूभ्योर्वतस यदेभ्यः सर्वेभ्यो हूभ्योर्वतत
स्मादहूर्वस्तस्मादहूर्व इत्याचक्षत एतमेव संतमेष वै पदमेष हीमानि सर्वाणि भूतानि पादि
स यदिमानि सर्वाणि भूतानि पादि तस्मात्पदं तस्मात्पदमित्याचक्षत एतमेव संतमेष वा अ
क्षरमेष ह्येभ्यः सर्वेभ्यो भूतेभ्यः क्षरति न चैनमतिक्षरंति तस्मादक्षरं तस्मादक्षरमित्याच
क्षत एतमेव संतं ता वा एताः सर्वा ऋचः सर्वे वेदाः सर्वे घोषा एकैव व्याहृतिः प्राण एव प्राण
ऋच इत्येव विद्यात् ॥२॥ विश्वामित्रं ह्येतदहः शंसिष्यंतमिंद्र उपनिषसाद स हान्नमित्य

× स यदेभ्यः सर्वेभ्यो भूतेभ्यः क्षरति न चैनमतिक्षरंति ×२

19

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हीदंसर्वंसमोप्यतआवपनंहवैसमानांभवतियएवंवेद तस्मिंन्योन्नंवान्नादंववेदाह
स्मिन्नन्नादोजायतेभवत्यस्यान्नमोषधिवनस्पतयोन्नंप्राणभृतोन्नादमोषधिवनस्प
तीन्हिप्राणभृतोदंतितेषांयउभयतोदंताःपुरुषस्यानुविधांविहितास्तेन्नादास्तेन्नामि
तरेपशवस्तस्मात्तइतरान्पशूनधीवचरंत्यधीवह्यन्नेन्नादोभवत्यधीवहसमानां
जायतेयएवंवेद।।१।।तस्ययआत्मानमाविस्तरांवेदाश्नुतेहाविर्भूयओषधिवनस्प
तयोयच्चकिंचप्राणभृत्सआत्मानमाविस्तरांवेदोषधिवनस्पतिषुहिरसो दृश्यतेचि
त्तंप्राणभृत्सुप्राणभृत्सुत्वेवाविस्तरामात्मातेषुहिरसोपिदृश्यतेनचित्तमितरेषुपुरु
षेत्वेवाविस्तरामात्मासहिप्रज्ञानेनसंपन्नतमोविज्ञातंवदतिविज्ञातंपश्यतिवेदश्वस्तनं
वेदलोकालोकौमर्त्येनामृतमीप्सत्येवंसंपन्नोथेतरेषांपशूनामशनापिपासेएवाभि २०
विज्ञानंनविज्ञातंवदंतिनविज्ञातंपश्यंतिनविदुःश्वस्तनंनलोकालोकौतएतावंतोभवं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तियथाप्रज्ञंहिसंभवाः॥२॥सएषपुरुषःसमुद्रःसर्वंल्लोकमतिय ह्यु किंचाश्नुतेत्स्येनंम
न्यतेयद्यंतरिक्षंल्लोकमश्नुतेत्स्येनंमन्यतेयद्यमुंल्लोकमश्नुवीतात्येवैनंमन्यतेसएषपुरु
षःपंचविधःतस्ययदुष्णंतज्ज्योतिर्यानिखानिसआकाशोथयल्लोहितंश्लेष्मारेतस्ता
आपोयच्छरीरंसापृथिवीयःप्राणःसवायुःसएषवायुःपंचविधःप्राणोपानोव्यानउदा
नःसमानःस्ताएतादेवताःप्राणापानयोरेवनिविष्टाश्चक्षुःश्रोत्रंमनोवागितिप्रा[illegible]स्यह्यन्व
पायमेताअपियंतिसएषवायश्चित्तस्योत्तरोत्तरिक्रमोयद्यज्ञःसएषयज्ञःपंचविधोग्नि
होत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यानिपशुःसोमःसएषयज्ञानांसंपन्नतमोयत्सोमस्त
धि स्मिन्ह्येताःपंचविधाअ[illegible]गम्यंतेयत्प्राक्सवनेभ्यःसैकाविधात्रीणिसवनानियदूर्ध्वं
सापंचमी॥३॥योहवैयज्ञेयज्ञंवेदाहन्यहर्देवेषुदेवमध्यूल्हंसस्प्रतिविदेषवैयज्ञेय
ज्ञोहन्यहर्देवेषुदेवोध्यूल्हेयदेतन्महदुक्थंतदेतत्संवविधंत्रिवृत्संव[illegible]दशंसप्तदश

वास्मा षेंद्रा स्परितन्वंममइतितद्य देवैतद्ध हतीसहस्वमनुष्यु संपन्नंभवतितस्मात्तदैं
द्रा स्राणाद्ध हत्येवावमनुष्यमंतन्वंसनिर्मिमीतेसवाएष वावः परमो विकारोयदेत
न्महदुक्थंतद्देतत्संवविद्यौमितमभित्तं स्वरः सत्यानृतेइत्यगाथा कुंब्यातान्मितंय
जुनिगदोवथावाक्रूदमितंसामाथ्योपःकस्त्रगेहः सस्वर ओमितिसत्यंनृतेत्यनृतं
तदेतत्सुष्पंफलंवाचोयसत्यंसहेश्वरोयन्न्नास्वीकल्याणकीर्त्तिर्भवितोःपुष्पंहिफ
लंवाचःसत्यंवदत्यथैतन्मूलंवाचोयदनृतंतद्यथावृक्षआविर्मूलःशुष्यतिसउ
द्वर्ततएवमेवानृतंवदन्नाविर्मूलमात्मानंकरोतिसशुष्यतिसउद्वर्त्ततेतस्मादनृ
तंनवदेद्दयेतत्वेनेनपराग्वाएतद्रिक्तमक्षरंयदेतदोमितितद्यत्किंचोमित्याहा
त्रैवास्मैतद्रिच्यतेसयत्सर्वमोंकुर्याद्रिच्यादात्मानंसकामेभ्योनालंस्याद्थैतस्पू २२
र्णमभ्यात्मसंयन्नोतिसयत्सर्वन्नोतिब्रूयात्सापिकास्यकीर्त्तिर्जायतेसेनंतत्रैवहन्या

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तस्मात्काल एव दद्यात्काले न दद्यात्तत्सत्यानृते मिथुनीकरोति तयोर्मिथुनात्प्रजायते भूया
न्भवति यो वै तां वाचं वेद यस्या एष विकारः स संप्रतिविद्कारो वै सर्वा वाक्सैषा स्पर्शोष्मभिर्व्य
ज्यमाना बह्वी नानारूपा भवति तस्यै यदुपांशु स प्राणोथ यदुच्चैस्तच्छरीरं तस्मात्तिरइव
तिरइव ह्यशरीरमशरीरो हि प्राणोथ यदुच्चैस्तच्छरीरं तस्मात्तदाविराविर्हि शरीरं ॥१९॥
तद्वा इदं बृहतीसहस्रं संपन्नं तद्यशः स इन्द्रः स भूतानामधिपतिः स य एवमेतमिन्द्रं भूता
नामधिपतिं वेद विस्रसा हैवास्माल्लोकात्प्रैतीति ह स्माह महिदास ऐतरेयः प्रेत्येन्द्रो भू
त्वैषु लोकेषु राजति तदाहुर्यदनेन रूपेणामुं लोकमभिसंभवती३ ॥ अथ केन रूपे
णेमं लोकमाभवती३ ॥ तद्यदेतत्स्त्रियां लोहितं भवत्यग्नेस्तद्रूपं तस्मात्तस्मान्न बीभत्से
ताथ यदेतत्पुरुषे रेतो भवत्यादित्यस्य तद्रूपं तस्मात्तस्मान्न बीभत्सेत सोयमात्मेममा
त्मानममुष्मा आत्मने संप्रयच्छत्यसावात्मामुमात्मानमिमस्मा आत्मने संप्रयच्छेति ता

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वन्योन्यमभिसंभवतोनेनाहरूपेणामुंल्लोकमभिसंवत्यमुनोरूपेणेमंल्लोकमाभवति।
॥७॥ तत्रैतेश्लोकाः॥यदक्षरंपंचविधंसमेतियुजोयुक्ताअभियत्संवहंति॥सत्यस्यस
त्यमनुयत्रयुज्यतेतत्रदेवाःसर्वएकंभवंति॥यदक्षरादक्षरमेतियुक्तंयुजोयुक्ताअभि
यत्संवहंति॥सत्यस्यसत्यमनुयत्रयुज्यतेतत्रदेवाःसर्व एकंभवंति॥यद्वाचओमिति
यच्चेनेतियच्चास्याःक्रूरंयदुच्चोल्बणिष्णु॥तद्वियूयाकवयोअन्वविंदन्नामायत्तासमत्प्यं
क्लृप्तेधि॥यास्मिन्नामासमत्प्यंक्लृप्तेधितत्रदेवाःसर्वयुजोभवंति॥तेनपाश्मानमपहत्य
ब्रह्मणास्वर्गंलोकमप्येतिविद्वाविद्वान्॥नैनंवाचास्त्रियंब्रुवन्नैनमस्त्रीपुमान्ब्रुवन्॥पुमां
संनब्रुवन्नेनंवदन्वदतिकश्चन॥अःइतिब्रह्मतत्रागतमहमितितद्वाइदंबृहतीसहस्रंसं
पन्नंतस्यवाएतस्यबृहतीसहस्रस्यसंपन्नस्यषट्त्रिंशतमक्षराणांसहस्राणिभवंतिता २२
वंतिपुरुषायुषोह्नांसहस्राणिभवंतिजीवाक्षरेणैवजीवाहराप्नो [illegible]

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तिजीवाक्काजीवाक्षरमित्यनक्रामं मायोथदेवरथस्तस्य वाग्उद्धिः श्रोत्रे पक्षसी चक्षुषी युक्ते म सी ३
नः संग्रहीता तदयंप्राणोधितिष्ठति तदुक्तमृषिणा तेन यातं मनसोजवीयसा निमिषश्चि
ज्जवीयसेति जवीयसेति॥ ८ ॥ ॥इति अष्टमोध्यायः॥ ॥आत्मा वा इदमेवाग्र आसीन्ना क
न्यत्किंचनमिषत्स ईक्षत लोकान्नु सृजा इति स इमांल्लोकानसृजतांभो मरीचीर्मरमा
पोदोंभः परेण दिवं द्यौः प्रतिष्ठांतरिक्षं मरीचयः पृथिवी मरो या अधस्तात्ता आपः
स ईक्षतेमे नु लोका लोकपालान्नु सृजा इति सोद्भ्य एव पुरुषं समुद्धृत्यामूर्छयत्तमभ्यतप
त्तस्याभितप्तस्य मुखं निरभिद्यत यथाण्डं मुखाद्वाग्वाचोग्निर्नासिके निरभिद्येतां नासि
काभ्यां प्राणः प्राणाद्वायुरक्षिणी निरभिद्येतामक्षीभ्यां चक्षुश्चक्षुष आदित्यः कर्णौ नि
रभिद्येतां कर्णाभ्यां श्रोत्रं श्रोत्राद्दिशस्त्वङ्निरभिद्यत त्वचो लोमानि लोमभ्य ओषधि
वनस्पतयो हृदयं निरभिद्यत हृदयान्मनो मनसश्चंद्रमा नाभिर्निरभिद्यत नाभ्या अ

(२)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पानोपानान्मृत्युः शिश्नं निरभिद्यत शिश्नाद्रेतो रेतस आपः ॥१॥ ता एता देवताः सृष्टा अस्मि
न्महत्यर्णवे प्रापतंस्तमशनापिपासाभ्यामन्ववार्जत्ता एनमब्रुवन्नायतनं नः प्रजानीहि य
स्मिन्प्रतिष्ठिता अन्नमदामेति ताभ्यो गामानयत्ता अब्रुवन्न वै नोयमलमिति ताभ्योश्वमा
नयत्ता अब्रुवन्न वै नोयवै नोयमलमिति ताभ्यः पुरुषमानयत्ता अब्रुवन्सुकृतं बतेति पु
रुषो वाव सुकृतं ता अब्रवीद्यथायतनं प्रविशतेत्यग्निर्वाग्भूत्वा मुखं प्राविशद्वायुः प्राणो
भूत्वा नासिके प्राविशदादित्यश्चक्षुर्भूत्वाक्षिणी प्राविशद्दिशः श्रोत्रं भूत्वा कर्णौ प्राविश
न्नोषधिवनस्पतयो लोमानि भूत्वा त्वचं प्राविशंश्चंद्रमा मनो भूत्वा हृदयं प्राविशन्मृत्युर
पानो भूत्वा नाभिं प्राविशदापो रेतो भूत्वा शिश्नं प्राविशंस्तमशनापिपासे अब्रूतामावा
भ्यामभिप्रजानीहीति ते अब्रवीदेतास्वेव वां देवतास्वाभजाम्येतासु भागिन्यौ करोमी २४
ति तस्माद्यस्यै कस्यै च देवतायै हविर्गृह्यते भागिन्यावेवास्यामशनापिपासे भवतः ॥२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सईक्षतेमेनुलोकाश्चलोकपालाश्चान्नमेभ्यःसृजाइतिसो[illegible]पोभ्यतपत्ताभ्योभि
तप्ताभ्योमूर्त्तिरजायतयावैसामूर्त्तिरजायतान्नंवैतत्तदेनत्सृष्टंपराङत्यजिघांसत्तद्वा
जिघृक्षत्तन्नाशक्नोद्वाचाग्रहीतुंसयद्धैनद्वाचाग्रहैष्यदभिव्याहृत्यहैवान्नमत्रप्स्यत्तत्प्राणे
नाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोत्प्राणेनग्रहीतुंसयद्धैनत्प्राणेनाग्रहैष्यदभिप्राण्यहैवान्नमत्रप्स्यत्त
च्चक्षुषाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोच्चक्षुषाग्रहीतुंसयद्धैनच्चक्षुषाग्रहैष्यद्दृष्ट्वाहैवान्नमत्रप्स्य
त्तच्छ्रोत्रेणाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोच्छ्रोत्रेणग्रहीतुंसयद्धैनच्छ्रोत्रेणाग्रहैष्यच्छ्रुत्वाहैवान्नमत्र
प्स्यत्तत्त्वचाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोत्त्वचाग्रहीतुंसयद्धैनत्त्वचाग्रहैष्यत्स्पृष्ट्वाहैवान्नमत्रप्स्य
त्तन्मनसाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोन्मनसाग्रहीतुंसयद्धैनन्मनसाग्रहैष्यद्ध्यात्वाहैवान्नमत्र
प्स्यत्तच्छिश्नेनाजिघृक्षत्तन्नाशक्नोच्छिश्नेनग्रहीतुंसयद्धैनच्छिश्नेनाग्रहैष्यद्विसृज्यहैवा
न्नमत्रप्स्यत्तदपानेनाजिघृक्षत्तदावयत्सैषोन्नस्यग्रहोयद्वायुरन्नायुर्वाएषयद्वायुःस

23

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ईक्षतकथंन्विदंमदृतेस्यादितिसईक्षतकतरेणप्रपद्याइतिसईक्षतयदिवाचाभिव्याहृ
तंयदिप्राणेनाभिप्राणितंयदिचक्षुषादृष्टंयदिश्रोत्रेणश्रुतंयदित्वचास्पृष्टंयदिम
नसाध्यातंयद्यपानेनाभ्यपानितंयदिशिश्नेनविसृष्टमथकोहमितिसएतमेवसीमा
नंविदार्यैतयाद्वाराप्रापद्यतसैषाविदृतिर्नामद्वास्तदेतन्नांदनंतस्यत्रयआवसथा
स्त्रयस्स्वप्नाअयमावसथोयमावसथोयमावसथइतिसजातोभूतान्यभ्यैख्यत्किमिहान्यं
वावदिषदितिसएतमेवपुरुषंब्रह्मततममपश्यदिदमदर्शमिती३॥तस्मादिदंद्रोनामे
दंद्रोहवैनामतमिदंद्रंसंतमिंद्रइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाःपरोक्षप्रि
याइवहिदेवाः॥१४॥३२॥ ॥इतिनवमोध्यायः॥ ॥अपक्रामंतुगर्भिण्यः॥ ॥पुरुषे
हवाअयमादितोगर्भोभवतियदेतद्रेतस्तदेतत्सर्वेभ्योंगेभ्यस्तेजःसंभृतमात्मन्येवात्मानं २९
बिभर्तितद्यदास्त्रियांसिंचत्यथैनज्जनयतितदस्यप्रथमंजन्मतत्स्त्रियाआत्मभूयंगच्छति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यथास्वमंगंतथातस्मादेनान्नहिनस्तिसास्यैतमात्मानमत्रगतंभावयतिसाभावयित्रीभावयि
तव्याभवतितंस्त्रीगर्भंबिभर्त्तिसोग्रएवकुमारंजन्मनोग्रेधिभावयतिसयत्कुमारंजन्मनो
ग्रेधिभावयत्यात्मानमेव तद्भावयत्येषांलोकानांसंतत्याएवंसंतताहीमेलोका
स्तदस्यद्वितीयंजन्मसोस्यायमात्मापुण्येभ्यःकर्मभ्यःप्रतिधीयतेथास्यायमितरआत्माकृत
कृत्योवयोगतःप्रैतिसइतःप्रयन्नेवपुनर्जायतेतदस्यतृतीयंजन्मतदुक्तमृषिणागर्भेनुसंन
न्वेषामवेदमहंदेवानांजनिमानिविश्वा॥शतंमापुरआयसीररक्षन्नधःश्येनोजवसानिर
दीयमितिगर्भएवैतच्छयानोवामदेवएवमुवाचसएवंविद्वानस्माच्छरीरभेदादूर्ध्वउत्क्रम्यामु
ष्मिन्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वामृतःसमभवत्समभवत्॥१२॥३३॥ ॥इतिद्वितीयोध्यायः॥
॥ ॥यथास्थानंगर्भिणिः॥ ॥कोयमात्मेतिवयमुपास्महेकतरःसआत्मायेनवापश्यतिये
नवाशृणोतियेनवागंधानाजिघ्रतियेनवावाचंव्याकरोतियेनवास्वादुचास्वादुचविजानाति ति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

देतद्धृदयंमनश्चैतत्संज्ञानमाज्ञानंविज्ञानंप्रज्ञानंमेधादृष्टिर्धृतिर्मतिर्मनीषाजूतिस्मृतिःसं
कल्पःक्रतुरसुःकामोवशइतिसर्वाण्येवैतानिप्रज्ञानस्यनामधेयानिभवंत्येषब्रह्मैषइं
द्रएषप्रजापतिरेतेसर्वेदेवाइमानिचपंचमहाभूतानिपृथिवीवायुराकाशआपोज्योतीं
षीत्येतानीमानिचक्षुद्रमिश्राणीवबीजानीतराणिचेतराणिचांडजानिचजारुजानिचस्वेद
जानिचोद्भिज्जानिचाश्वागावःपुरुषाहस्तिनोयत्किंचेदंप्राणिजंगमंचपतत्रिचयच्चस्थावरं
सर्वंतत्प्रज्ञानेत्रंप्रज्ञानेप्रतिष्ठितंप्रज्ञानेत्रोलोकःप्रज्ञाप्रतिष्ठाप्रज्ञानंब्रह्म॥सएतेनप्र
ज्ञेनात्मनास्माल्लोकादुत्क्रम्यामुष्मिन्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वामृतःसमभवत्समभ
वत्॥१३॥३४॥ ॥इतिएकादशोध्यायः॥ ॥वाङ्मेमनसिप्रतिष्ठितामनोमेवाचिप्रति
ष्ठितमाविरावीर्मएधि॥वेदस्यमआणीस्थश्रुतंमेमाप्रहासीरनेनाधीतेन॥अहोरात्रां २६
संदधाम्यृतंवदिष्यामिसत्यंवदिष्यामितन्मामवतुतद्वक्तारमवत्ववतुमामवतुवक्ता

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रमवलुवक्कारं॥२६॥ ॥इतिद्वादशोध्यायो द्वितीयारण्यकं समाप्तं॥ ॥ॐ॥ अथातः
संहितायाउपनिषत्पृथिवीपूर्वरूपंद्यौरुत्तररूपंवायुःसंहितेतिमांडूकेयआकाशःसं
हितेत्यस्यमाक्षव्योवेदयांचक्रेसहाविपरिहृतोमेनेनमेस्यपुत्रेणासमगादितिसमाने
वैतत्परिहृतोमेनइत्यागस्त्यःसमानंह्येतद्भवतिवायुश्चाकाशश्चेत्यधिदैवतमथाध्या
त्मंवाक्पूर्वरूपंमनउत्तररूपंप्राणःसंहितेतिशूरवीरोमांडूकेयोथहास्यपुत्रआहज्ये
ष्ठोमनःपूर्वरूपंवागुत्तररूपंमनसावाअग्रेसंकल्पयत्यथवाचाव्याहरतितस्मान्म
नएवपूर्वरूपंवागुत्तररूपंप्राणस्त्वेवसंहितेतिसमानमेतयोरत्रपितुश्चपुत्रस्य...ए
षोश्वरथःप्रष्टिवाहनोमनोवाक्प्राणसंहतःसयएवमेतांसंहितांवेदसंधीयतेप्रज
यापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेतीतिनुमांडूकेयानां
॥१॥ अथशाकल्यस्यपृथिवीपूर्वरूपंद्यौरुत्तररूपंवृष्टिःसंधिःपर्जन्यःसंधातातदुतापि
यत्रैतद्बलवदनुदृहंसंदधदहोरात्रेवर्षतिद्यावापृथिव्यौसमधातामित्येतत्प्याहु

×दथयद्येनंप्रतृण्णंब्रुवंतमुपवदेदव्योष्ठाउत्तराभ्यांस्थानाभ्यांस्थमित्येनंब्रूया १०×

रितीत्यधिदैवतमथाध्यात्मंपुरुषोहवाअयंसर्वआदंद्वेबिदलंभवतइत्याहुस्तस्येदमे
मेवपृथिव्यारूपमिदंदिवस्तत्रायमंतरेणाकाशोयथासौद्यावापृथिव्यावंतरेणाका
शस्तस्मिन्हास्मिन्नाकाशेप्राणआयत्तोयथामुष्मिन्नाकाशेवायुरायत्तोयथामूनि
त्रीणिज्योतींष्येवमिमानिपुरुषेत्रीणिज्योतींषियथासौदिव्यादित्यएवमिदंशिरसि
चक्षुर्यथासावंतरिक्षेविद्युदेवमिदमात्मनिहृदयंयथायमग्निःपृथिव्यामेवमिद
मुपस्थेरेतएवमुहस्मसर्वलोकमात्मानमनुविधायाहेदमेवपृथिव्यारूपमिदंदिवः
सयएवमेतांसंहितांवेदसंधीयतेप्रजयापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणालो
कनसर्वमायुरेति ॥२॥ अथातोनिर्भुजप्रवादाःपृथिव्यायतनंनिर्भुजंदिव्यायत
नंप्रतृण्णमंतरिक्षायतनमुभयमंतरेणाथयद्येनंनिर्भुजंब्रुवंतमुपवदेदव्योष्ठाः
वराभ्यांस्थानाभ्यामित्येनंब्रूयाद्यस्त्वेवोभयमंतरेणाहैतस्यनास्त्यपवादोयद्धिसं २७
धिंविवर्तयतितन्निर्भुजस्यरूपमथयच्छुद्धेअक्षरेअभिव्याहरतितत्प्रतृण्णस्याग्रनं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवोभयमंतरेणोभयं व्याप्तं भवत्यन्नाद्यकामो निर्भुजं ब्रूयात्स्वर्गकामः प्रतृण्णमुभ
यकाम उभयमंतरेणाथ यद्येनं निर्भुजं ब्रुवंतं पर उपवदेत्पृथिवीं देवतामारः पृ
थिवी त्वा देवता रिष्यतीत्येनं ब्रूयादथ यद्येनं प्रतृण्णं ब्रुवंतं पर उपवदेद्दिवं दे
वतामारो द्यौस्त्वा देवता रिष्यतीत्येनं ब्रूयादथ यद्येनमुभयमंतरेण ब्रुवंतं
पर उपवदेदंतरिक्षं देवतामारोंतरिक्षं त्वा देवता रिष्यतीत्येनं ब्रूयाद्यथा
तु कथा च ब्रुवन्वाऽब्रुवंतं वा ब्रूयाद्भ्यात्राममेव यत्तथा स्यान्नत्वेवान्यकुरा
ला ब्राह्मणं ब्रूयादतिघ्नन्नेव ब्राह्मणं ब्रूयान्नातिघ्नन्नेव न ब्राह्मणं ब्रूया
न्नमो अस्तु ब्राह्मणेभ्य इति [illegible] हस्माह शूरवीरो माण्डूकेयः ॥ २ ॥ छ
अथातोऽनुव्याहाराः प्राणो वंश इति विद्यात्स य एनं प्राणो वंशमुपवदेद्
ब्रुवंतं वेमन्येत प्राणं वंशं समधां ३ ॥ प्राणं मा वंशं संदधतं नश क्रोषीत्याह

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

26

प्राणास्त्वावंशोहास्यतीत्येनंब्रूयादथचेदशक्नुवंतंमन्येतप्राणंवंशंसम
धित्सिषंतंनाशकःसंधातुंप्राणस्त्वावंशोहास्यतीत्येनंब्रूयाद्यथातुकथा
वब्रुवन्वाब्रुवंतंवाब्रूयादभ्याशमेवयत्तथास्यान्नत्वेवान्यकुशलाद्ब्राह्मणं
ब्रूयाददतिघ्नन्नत्रएवब्राह्मणंब्रूयान्नातिघ्नन्नेत्यनब्राह्मणंब्रूयान्न
मोऽस्तुब्राह्मणेभ्यइतिहस्माहशूरवीरोमांडूकेयः॥५॥अथख
ल्वाकुर्नि र्भुजवक्राःपूर्वमक्षरंपूर्वरूपमुत्तरमुत्तररूपंयोवकाशःपूर्वरू
पोत्तररूपेअंतरेणसासंहितेतिसयएवमेतांसंहितांवेदसंधीयतेप्रजया
पशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेत्यथवयंब्रूमो
वा निर्भुजवक्त्राइतिहस्माहह्रस्वोमांडूकेयःपूर्वमेक्षरंपूर्वरूपमुत्तरमुत्तररू २८
पंयोवकाशःपूर्वरूपोत्तररूपेअंतरेणयेनसंधिंविवर्तयति॥६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

येनस्वराःस्वरंविजानातियेनमात्रामात्रांविभजतेसासंहितेतिसयएवमेतांसंहितांवेदसं
धीयतेप्रजयापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेत्यथहास्यपुत्रआ
हमध्यमःप्रातीबोधीपुत्रोक्षरेखल्विमेअविकर्षन्त्तनेकीकुर्वन्यथावर्णमाहतद्यासोमात्रा
पूर्वरूपोत्तररूपेअंतरेणसंधिंविज्ञपनीसामतद्भवतिसामैवाहसंहितामन्यइतितदप्ये
नदृषिणोक्तंबृहस्पतेनपरःसाम्नोविदुरितिसयएवमेतांसंहितांवेदसंधीयतेप्रजयाप
शुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेति॥९॥बृहद्रथंतरयोरूपेणासंहि
तासंधीयतइतिताऋष्योवाग्वैरथंतरस्यरूपंप्राणोबृहतउभाभ्यामुखलुसंहितासंधीय
तेवाचावप्राणेनचैतस्यांहस्मोपनिषदसंवत्सरंगारक्षयतेताऋष्यएतस्यांहस्ममात्रायां
संवत्सरंगारक्षयतेताऋष्यस्तदप्येतदृषिणोक्तंरथंतरमाजभाराववसिष्ठः॥भरद्वाजोबृह
दावक्रेअग्नेरितिसयएवमेतांसंहितांवेदसंधीयतेप्रजयापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसे
नस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेतिवाक्प्राणेनसंहितेतिकौंठरव्यःप्राणःपवमानेनपवमानोवि

27

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्चैर्देवैर्विश्वे देवाः स्वर्गेण लोकेन स्वर्गो लोको ब्रह्मणा सैषावरपरा संहिता स य एतामवरप
रां संहितां वेद वेदं हैव स प्रजया पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्गेण लोकेन संधीयते यथैषा
संहिता स यदि परेण वोपसृतः स्वेन वार्थेनाभिव्याहरेदभिव्याहार्षन्नेव विद्याद्दिवं संहिताग
मद्विदुषां देवतानामेवं भविष्यतीति ग्रामस्तत्र थास्या स य एवमेतां संहितां वेद संधीयते प्रजया
पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्गेण लोकेन सर्वमायुरेति वा क्संहितेति पंचाल्चंडो वा वावे
वेदाः संधीयंते वाचा छंदांसि वाचा मित्राणि संदधति वाचा सर्वाणि भूतान्यथो वागेवेदं स
र्वमिति तद्यत्रैतदधी ते वा भाषते वा वाचि तदा प्राणो भवति वाक्तदा प्राणं रे- ळ्ह्यथ यत्र
तूष्णीं वा भवति स्वपिति वा प्राणे तदा वाग्भवति प्राणस्तदा वाचं रेळ्हि तावन्योन्यं रीळ्हौ वा
ग्वै माता प्राणः पुत्रस्तदप्येतदृषिणोक्तमेकः सुपर्णः स समुद्रमाविवेश स इदं विश्वं भुवनं
चष्टे॥ तं पाकेन मनसापश्यमंतितस्तं माता रेळ्हि स उ रेळ्हि मातरमिति स य एवमेतां संहितां ॥२९
वेद संधीयते प्रजया पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्गेण लोकेन सर्वमायुरेत्यथातः प्रज्ञो
प

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संहिताजायापूर्वरूपं पति उत्तररूपंपुत्रःसंधिःप्रजननंसंधानंसैषादितिःसंहितादिति
हरूदंसर्वंयदिदंकिंचपिताचमाताचपुत्रश्चप्रजननंचतदप्येतदृषिणोक्तमदितिर्माता
सपितासपुत्रइतिसयएवमेतांसंहितांवेदसंधीयतेप्रजयापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसे
नस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेतिसर्वमायुरेति॥६॥ ॥इतित्रयोदशोध्यायः॥ ॥प्राणोवं
शइतिस्थविरःशाकल्यस्तद्यथाशा लावंशासर्वेन्येवंशाःसमाहिताःस्युरेवमस्मिन्प्रा
णवक्षुःश्रोत्रंमनोवागिंद्रियाणिशरीरंसर्वआत्मासमाहितस्तस्यैतस्यात्मनःप्राणऊष्म
रूपमस्थीनिस्पर्शरूपंमज्जानःस्वररूपंमांसंलोहितमित्येतदन्यच्चतुर्थमंतस्थारूपमि
तिहस्माहह्रस्वोमांडूकेयस्त्रयंत्वेवनएतत् प्रोक्तंतस्यैतस्यत्रयस्यास्थ्नांमज्ज्ञांपर्वणामिति
त्रीणितःषष्टिशतानित्रीणितस्थानिसप्तविंशतिशतानिभवंतिसप्तवैशतानिविंशति
श्चसंवत्सरस्याहोरात्राःसएषोहःसंमानश्चक्षुर्मयःश्रोत्रमयःछंदोमयोमनोमयोवाङ्म
यआत्मासयएवमेतमहःसंमानंचक्षुर्मयंश्रोत्रमयंछंदोमयंमनोमयंवाङ्मयमात्मानंवेदाक्षां
सायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेपुत्रीपशुमान्भवतिसर्वमायुरेति॥७॥ ॥अथकौंठरव्य

28

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यद्वाऋतेप्राणाद्रेतःसिच्येत ४५

स्त्रीणिषष्टिशतान्यक्षराणांत्रीणिषष्टिशतान्यूष्मणांत्रीणिषष्टिशतानिसंधीनांयान्यक्ष
राण्यवोचामाहानितानियानूष्मणोवोचामरात्रयस्तायांसंधीनवोचामाहोरात्राणांतेसं
धयइत्यधिदैवतमथाध्यात्मंयान्यक्षराण्यधिदैवतमवोचामास्थीनितान्यध्यात्मंयानूष्म
णोधिदैवतमवोचाममज्जानस्तेध्यात्ममेषहवैसंप्रतिप्राणोयन्मज्जैतद्रेतोनहवाऋते
प्राणाद्रेतःसिच्येतपूयेत्वासंभवेद्यान्संधीनधिदैवतमवोचामपर्वाणितान्यध्यात्मंत
स्यैतस्यत्रयस्यास्थ्नोमज्ज्ञःपर्वणामितिपंचैत[illegible]श्चत्वारिंशाच्छतानिपंचैतस्तदशी
तिसहस्रंभवत्यशीतिसहस्रंवाअर्कस्यलिनोबृहतीरहरहरभिसंपदायंतिसएषो
क्षरसंमानश्चक्षुर्मयःश्रोत्रमयश्छंदोमयोमनोमयोवाङ्मयआत्मासयएवमेत मयो
मक्षरसंमानंचक्षुर्मयंश्रोत्रमयंछंदोमयंमनोमयंवाङ्मयमात्मानंवेदाक्ष
राणांसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेपुत्रीपशुमा[illegible]न्भवतिसर्वमा
युरेति॥८॥चत्वारःपुरुषाइतिबाध्वःशरीरःपुरुषःछंदःपुरुषोवेद ॥३०॥
पुरुषोमहापुरुषइतिशारीरःपुरुषइतियमवोचामसयएवायंदैहिक

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आत्मा तस्य योयमशरीरः प्रज्ञात्मा स रसः स च्छंदः पुरुष इति यमवोचामाक्षरसमाम्नाय एव त
स्यैतस्याकारो रसो वेदपुरुष इति यमवोचाम येन वेदान्वेद ऋग्वेदं यजुर्वेदं सामवेदं तस्येत
स्य ब्रह्मा रसस्तस्माद्ब्रह्माणं ब्राह्मिष्ठं कुर्वीत यो यज्ञस्योल्बणं पश्येन्महापुरुष इति यमवो
चाम संवत्सर एव प्रध्वंसयन्नन्यानि भूतान्येकाभावयन्नन्यानि तस्यैतस्यासावादित्यो
रसः स यश्चायमशरीरः प्रज्ञात्मा यश्चासावादित्य एकमेतदिति तस्मात्पुरुषं पुरुषं प्रत्यादि विद्या
त्यो भवति तदप्येतदृषिणोक्तं चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः॥ आप्रा
द्यावापृथिवी अंतरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेत्येतामनुविधां संहितां संधीयमानां
मन्य इति ह स्माह बाध्व एतं ह्येव बह्वृचा महत्युक्थे मीमांसंत एतमग्नावध्वर्यव एतं महा
व्रते छंदोगा एतमस्यामेतं दिव्येतं वायावेतमाकाश एतमप्स्वेतमोषधीष्वेतं वनस्पतिष्वेतं च
द्रमस्येतं नक्षत्रेष्वेतं सर्वेषु भूतेष्वेतमेव ब्रह्मेत्याचक्षते स एष संवत्सरः संमानश्चाक्षुर्मयः
श्रोत्रमयश्छंदोमयो मनोमयो वाङ्मय आत्मा स एवमेतं संवत्सरं संमानं चाक्षुर्मयं श्रो
त्रमयं छंदोमयं मनोमयं वाङ्मयमात्मानं परस्मै शंसति॥२॥ दुग्धदोहा अस्य वेदा भवंति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नतस्यालोकेभागोस्तिनवेदसुकृतस्यपंथानमितितदप्येतदृषिणोक्तं यस्तित्याजसखिवि
दंसखायंनतस्य वाच्यपिभागोअस्ति। यदींशृणोत्यलकंशृणोतिनहिप्रवेदसुकृ
तस्यपंथामितिनतस्यालोकेभागोस्तिनवेदसुकृतस्यपंथानमित्येतदुक्तंभवतित
स्मादेवंविद्वान्नपरस्माअग्निंचिनुयान्नपरस्मैमहाव्रतेनस्तुवीतनपरस्माएतदह
शंसेकामंपित्रेवाचार्यायवाशंसेदात्मनएवास्य तत्कृतंभवतिस यश्चायमशरी
रःप्रज्ञात्मायश्चासावादित्यएकमेतदित्यवोचाम तौयत्रविहीयेतेचंद्रमाइवादित्यो
दृश्यतेनरश्मयःप्रादुर्भवंतिलोहिनीद्यौर्भवतियथामंजिष्ठाव्यस्तःपायुःकाककुला
यगंधिकमस्यशिरोवायतिसंपरेतोस्यात्मानचिरमिवजीविष्यतीतिविद्यात्सयत्कर
णीयंमन्येततत्कुर्वीतयदंतियच्चदूरकइतिसप्तजपेदादित्प्रत्नस्यरेतसइत्येकायत्रब्र
ह्मापवमानेतिषट्कुदुयंतमससस्परीत्येकाथापियत्रछिद्रइवादित्योदृश्यतेरथनाभि २
रिवाभिख्यायेतछिद्रांवाछायांपश्येत्तदप्येवमेवविद्यादथाप्यादर्शेवोदकेवाजिह्मशि ॥३१॥
रसंवाशिरसंवात्मानंपश्येद्विपर्यस्तेवाकन्याकेजिह्मेनवादृश्येयातांतदप्येवमेवविद्या

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दथाप्यपिधायाक्षिणी उपेक्षेत तद्यथा बटरकाणीव संपतंतीव दृश्यंते तानि यदा न प
श्येत्तदप्येवमेव विद्यादथाप्यपिधाय कर्णा उपश्रृणुयात्स एषोग्नेरिव प्रज्वलतो रथ्य
स्येवोपब्दिस्तं यदा न श्रृणुयात्तदप्येवमेव विद्यादथापि यत्र नीलइवाग्निर्दृश्येत यथा म
यूरग्रीवा मेघे वा विद्युतं पश्येन्मेघे वा विद्युतं न पश्येन्महामेघे वा मरीचीरिव पश्येत्तद ल
प्येवमेव विद्यादथापि यत्र भूमिं ज्वलंतीमिव पश्येत्तदप्येवमेव विद्यादिति प्रत्यक्ष
दर्शनान्यथ स्वप्नाः पुरुषं कृष्णं कृष्णदंतं पश्यति स एनं हंति वराह एनं हंति मर्कट ए
नमास्कंदयत्याशु वायुरेनं प्रवहति सुवर्णं खादित्वापगिरति मध्वश्नाति बिसानि भ
क्षयत्येकपुंडरीकं धारयति खरैर्वराहैर्युक्तैर्याति कृष्णां धेनुं कृष्णवत्सां नलदमाली
दक्षिणामुखो व्राजयति स यद्येतेषां किंचित्पश्येदुपोष्य पायसं स्थालीपाकं श्रपयित्वा
रात्रीसूक्तेन प्रत्यृचं हुत्वान्येनान्नेन ब्राह्मणान्भोजयित्वा चरुं स्वयं प्राश्नीयात्स यो तो
श्रुतो गतो मतो नतो दृष्टो विज्ञातो नादिष्टः श्रोता मंता द्रष्टा देष्टा घोष्टा विज्ञाता प्रज्ञाता स
र्वेषां भूतानामंतरपुरुषः स म आत्मेति विद्यात् ॥ २० ॥ अथ खल्वियं सर्वस्यै वाच उपनि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

षत्सर्वो ह्येवमाः सर्वैस्यैवास्त्व उपनिषद् इमांत्वेवाचक्षते पृथिव्या रूपं स्पर्शा अंतरिक्षस्यो
ष्माणो दिवस्वरा अग्नेरूपं स्पर्शा वायोरूष्माण आदित्यस्य स्वरा ऋग्वेदस्य रूपं स्पर्शा यजु
र्वेदस्योष्माणः सामवेदस्य स्वराश्चक्षुषो रूपं स्पर्शाः श्रोत्रस्योष्माणो मनसः स्वराः प्राणा
स्य रूपं स्पर्शा अपानस्योष्माणो व्यानस्य स्वरा अथ खल्वियं दैवी वीणा भवति तदनुकृ
ति सो मानुषी वीणा भवति यथास्याः शिर एवमनुष्याः शिरो यथास्या उदरमेवममुष्या
अंभणं यथास्यै जिह्वैवममुष्यै वादनं यथास्यास्तंत्रय एवममुष्या अंगुलयो यथास्याः
स्वरा एवममुष्याः स्वरा यथास्याः स्पर्शा एवममुष्याः स्पर्शा यथा ह्येवेयं शब्दवती तर्द्मव
त्येवमसौ शब्दवती तर्द्मवती यथा ह्येवेयं लोमशेन चर्मणा पिहिता भवत्येवमसौ लोम
शेन चर्मणा पिहिता लोमशेन ह स्म वै चर्मणा पुरा वीणा अपिदधति स य एतां दैवीं वी
णां वेद श्रुतवदनो भवति भूमिप्रास्य कीर्तिर्भवति यत्र क्व चार्या वाचो भाषंते विदुरेनं तत्रा
थातो वायसो य स्यां संसद्यधीयानो वा भाषमाणो वा न विरुरुचुषेत तत्रैतामृचं जपेदोष्ठापि ३२
धाना नकुली दंतैः परिवृता पविः ॥ सर्वैस्यैवा वई शाना वारूमामिह वादयेदिति वाग्रसः ॥११॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथ हास्माएतत्कृष्णहारितोवाग्ब्राह्मणमिवोपोदाहरति प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत सं
वत्सरः स छंदोभिरात्मानं समदधाद्यच्छंदोभिरात्मानं समदधात्तस्मात्संहिता तस्यै वा एत
स्यै संहितायै णकारो बलं षकारः प्राण आत्मा स यो हैतौ णकारषकारावनु संहितमृचो वेद स
बलां सप्राणां संहितां वेदायुष्यमिति विद्यात्स यदि विचिकित्सेत्सणकारं ब्रवाणी ३ँ ॥ अणा
कारा ३ँ इति ॥ सणकारमेव ब्रूयात्सषकारं ब्रवाणी ३ँ ॥ अषकारा ३ँ इति ॥ सषकारमेव ब्रू
यात्ते यद्वयमनु संहितमृचोधीमहे यच्च मांडूकेयीयमध्यायं प्रब्रूमस्तेन नो णकारषकारावु
पाप्ताविति ह स्माह ह्रस्वो मांडूकेयोथ यद्वयमनु संहितमृचोधीमहे यच्च मांडूकेयीयमध्या
यं प्रब्रूमस्तेन नो णकारषकारावुपाप्ताविति ह स्माह स्थविरः शाकल्य एतद्ध स्म वै तद्विद्वां
स आह कुरुषयः कावषेयाः किमर्था वयमध्येष्यामहे किमर्था वयं यक्ष्यामहे वाचि हि प्राणं जु
हुमः प्राणे वा वाचं यो ह्येव प्रभवः स एवाप्ययः स्ता एतां संहितां नानंतेवासिने प्रब्रूयान्नासं
वत्सरवासिने नाप्रवक्त्र इत्याचार्या आचार्याः ॥ १२ ॥ ॥ इति तृतीयारण्यके चतुर्थोध्यायः ॥
तृतीयारण्यकं समाप्तं ॥ ॥ ॐ विदा मघवन्विदा गातुमनु शंसिषो दिशः ॥ शिक्षा शचीनां प
ते पूर्वीणां पुरूवसो ॥ आभिष्ट्वमभिष्टिभिः प्रचेतन प्रचेतय ॥ इंद्र द्युम्नाय न इषे एवा हि शक्रः ॥

31

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रायेवाजाय वज्रिवः शविष्ठवज्रिन्नृंजसे॥ मंहिष्ठवज्रिन्नृंजसे आयाहि पिबमत्स्व॥ वि
दारायः सुवीर्यंभुवोवाजानांपतिर्वशाँ अनु॥ मंहिष्ठवज्रिन्नृंजसेयः शविष्ठः शूराणां॥
योमंहिष्ठोमघोनांचिकित्वोअभिनोनय॥ इंद्रोविदेतमुस्तुषेवशीहिशक्रः॥ तमूतये
हवामहेजेतारमपराजितं॥ सनःपर्षदतिद्विषः क्रतुश्छंदऋतंबृहत्॥ इंद्रंधनस्यसातये
हवामहेजेतारमपराजितं॥ सनःपर्षदतिद्विषःसनःपर्षदति स्रिधः॥ पूर्वस्ययत्तेअद्रिवः
स्तुम्नआदधेहिनोवसो॥ पूर्तिःशविष्ठशस्यतईशेहिशक्रः॥ नूनंतंनव्यंसन्यसेप्रभोज
नस्यवृत्रहन्॥ समन्येषुब्रवावहैशूरोयोगोषुगच्छतिसखासुशेवोअद्वयाः॥ एवाह्येवेवा
ह्यग्नाऽ२इ॥ एवाह्येवेवाहीइंद्र॥ एवाह्येवेवाहिविष्णा२उ॥ एवाह्येवेवाहिपूषन्॥ एवाह्ये
वेवाहिदेवाः॥ एवाहिशक्रोवशीहिशक्रोवशाँअनु॥ आयोमन्यायमन्यवउपोमन्यायम
न्यवे॥ उपेहिविश्वधो॥ विदामघवन्विदो३॥ ॥इतिपंचदशोध्यायः॥ ॥चतुर्थारण्यकंस
माप्तं॥ ॥ॐ॥ महाव्रतस्यपंचविंशतिंसामिधेन्यएकविंशालोप्रागुपोत्तमायाःसमिधा २२
ग्निमितिचतस्रोविश्वकर्मणऋषभंउपालंभनीयउपांश्वाज्यप्रउगंविश्वजितोहोत्राश्च
तुर्विंशादीरवयंतीरपक्षकव इतिब्राह्मणाच्छंस्यावपन्तप्रातःसवनेलीव्रस्यापिवयसा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अस्य पाहीति माध्यंदिने त्रिकद्रुकेषु महिषाय वा चारमिति स्तोत्रियं एंद्रया द्युमनः परावतेंद्र
ह्यायहि द्योरस्करोऽअनम्लत ॥ प्रोष्वस्मै पुरोरथमित्यतोनुरूपश्चत्तु विंश ॥ मरुत्वतीयस्य
तानोसत्स्कमेज रितः सामिवगः पिबासोममभियमुपत दः कयाशुभासवयसः सनी
ळाः ॥ मरुत्वांइंद्रवृषभोरणाय ॥ जनिष्ठाउग्रः सहसेतुरायेति म[illegible] रुत्वतीयं संस्थिते
मरुत्वतीये होताविसंस्थितसंचरेण निष्क्रम्याग्नीध्रीये तिस्त्र आज्याहुतीर्जुहोति त्योदु
बरेणास्त्रुवेणानुमामिंद्रोऽअनुमां बृहस्पतिरनुसोमोऽअनुवाग्देव्यावीत् ॥ अनुमांमित्रा
वरुणाविहावतामनुद्यावापृथिवीपूर्वहूतौ ॥ आदित्यामाविश्वे अवंतुदेवाः सप्तराजानो
यउदाभिषिक्ताः ॥ वायुः पूषावरुणः सोमोऽअग्निः सूर्यो नक्षत्रैरवत्विहमानु ॥ पितरोमावि
श्वमिदं वमूर्तं पृश्निमातरो मरुतः स्वर्काः ॥ येऽअग्निजिह्वाउत वायजत्राः सत्तनोदेवाः स्वहवाः
शर्मयच्छतेति दक्षिणे मार्जालीये दत्त्वा स्रुक्त्रमावंतु गृहीतं पूर्वमवदाय्योत्तरतो [illegible]
ग्नेरुपनिधाय विहरणप्रस्तृतिम ध्यंदिने मार्जालीयो जागरितो भवति तमस्मिन्परिवृते
जुहोति प्राग्द्वारे वोदग्द्वारे वा प्रागुदग्द्वारे वाग्निरिवानाधृष्यः पृथिवीव सूषदा भूयासमंत
रिक्षमिवानाप्यं द्यौरिवानाधृष्या भूयासं सूर्य इवाप्रतिधृष्य श्चंद्रमाइव पुनर्भू र्भूयासं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

32

मनइवापूर्वं वायुः रिवश्लोकम्भूर्भुयासमहरिवस्वंरात्रिरिवाप्रियोभूयासंगावइवपुनर्भु
वोमिथुनमिवमरीचयोभूयासंमापइवरसओषधयइवरूपंभूयासमन्नमिवविभु ॥
प्र यज्ञइर्वभूर्भुयासंब्रह्मेवलोकेक्षत्रमिवश्रियांभूयासंयदग्नएषासमितिर्भवातीत्य
त्रविमआथर्वयेतित्रीण्यनन्तरंचमंत्रांतिष्ठन्नादित्यमुपतिष्ठतेपर्याव प्रदक्षि नै
णमावर्त्यैतैश्चवास्वाहाकारैर्हुत्वा इदंमधू इदंमधु इमंतीव्रसूतंविबा इदंम
४ धू इदंमध्वितित्रिभाःसंशास्तिपूर्णकुंभास्तिस्त्रोवमांषकुत्तमा इमंधिक्ष्यमुदकुं
भेवंत्रिःप्रदक्षिणंपरिव्रज्याथदक्षिणेपाणिर्दक्षिणानरूनाघ्राना हुत्वा इद त्रै
मधू इदंमध्वितिवदत्यः॥१॥ उपाकृतेस्तोत्रे धानिन याथाज्ञोत्तरेवंमार्जालीयेप
षमंतेवेदीनिप्रदक्षिणमग्निंनिष्क्रम्याग्रेणयूपंपुरस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्नाग्नेःशिर
रउपतिष्ठतेनमस्तेगायत्रायपत्तेशिरइतिलेनैवयथेतंप्रत्येत्यदक्षिणमुदङ्मुखःप
क्षन्तनमस्तेरथंतरायपयस्तेदक्षिणःपक्षइत्यपरेणाग्निंपुच्छमतिक्रम्यप्राङ्मुखउत्त ३८
रंनमस्तेबृहतेयस्तउत्तरःपक्षइतिपश्चात्प्राङ्पुच्छनमस्तेभद्रायपयत्तेपुच्छंयातेप्र
तिष्ठेतिदक्षिणतःपुच्छस्यामानंनमस्तेराजनायपयस्तआत्मेति॥२॥ यथेतंसदःप्रसर्प

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तिपुरस्तात्प्रेंखउपक्लृप्तो भवति स्थूणेरज्जूवीवध इत्येतत्प्रक्षाल्य तीर्थेन प्रपाद्योत्तरेणा
ग्नीध्रीयं परिव्रज्य पूर्वया द्वारा सदः सर्वान्धिष्ण्यानुत्तरेणौदुंबराणि काष्ठानि प्रेंखस्य भव
ति पालाशो वा निमित्राणि वा त्रीणि फलकान्युभयतस्तष्टानि द्वे वास्य पश्च तावत्य इषुमात्रः
प्राङ् प्रेंखो निमृष्टिमात्रस्तिर्यङ् उदगग्रः प्रागग्राभ्यां सर्वाभ्यां सम्मृतो दक्षिणोत्तरे स्थूणे निखा
याभितो होतृषदनं वीव धमत्या दधात्यास्य संमितं कर्तुं कुष्ठासु छिद्राणि प्रेंखस्य
भवंति रज्जूभ्यामूर्ध्वमुद्धयति दक्षिणातो दक्षिणयोत्तरतः सव्यया दार्भ्ये त्रिगुणे स्यातां
सव्यं दक्षिणे पंचव्यामे द्विगुणे वीवधे त्रिः प्रदक्षिणं पर्यस्योर्ध्वं ग्रथिं निष्कर्षं बध्नाति
स्रावाभिर्बसीभिर्वा पर्यृषं त्यपकं पिवतुरंगुल्ले नेष विस्मृमः प्रेंखस्यान्मुष्टिमात्रे ... ण
वादक्षिणात उद्दिततरः समो वा पदमात्रे धिष्ण्यात्॥ २॥ निष्ठिते प्रेंखे होता वाणमौदुंबरं त्र
लं तंतुसुमाभ्यां परिगृह्योत्तरत उपोहते यथा वीणां सप्ताभिः श्वदोभिश्चतुरुत्तरैः स्थाना
न्यस्योर्ध्वमुत्कृष्टीयाद्वा भिर्वा गायत्रेण वाच्छंदसोद्गृहान्पोक्षिदेन वानुष्टुभेन वा

33

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वतेराजनस्तोत्रियेणप्रतिपद्यते॥५॥तदिदासभुवनेषुज्येष्ठंतांसूतेकीर्तिंमघवन्महिखाभूयदुह्वाव
धेवीर्यायन्नणामुखान्ततमंगीर्भिरुक्थैरितितिस्रोहैकेस्वादोस्वादीयस्वादुनासृजासमदःस
मधुमधुनाभियोधीरित्यात्मनएतेपदेउद्धृत्यपक्षपदेप्रत्यवदधात्यस्वायंतोमघवन्निंद्रवाजि
भिं३ नोगामश्वंरथ्यंसंकिरेत्येतयोच्चस्थानउत्तरोऽश्रियमहगोस्रमसांधत्तेसपक्षयोःपतनायनदं
वओदतीनामित्येतयेतानिव्यतिषजतिपादेःपादान्व्द्वहतीकारंन्नदंवंत्युत्तराणिप्रथमायांपु
रुषाक्षराण्युपदधातिपादेष्वेकैकमवसानेतृतीयवर्जंसखलुविहरत्यपिनिदर्शनायोदाह
रिष्यामः॥तदिदासभुवनेषुज्येष्ठंपु॥नदंवओदतीनां॥यतोजज्ञउग्रस्त्वेषनृम्णः॥नदंयोयु
वतीनां॥३॥सद्योजज्ञानोनिरिणातिशत्रूनपतिंवोअघ्न्यानां॥अनुयंविश्वेमदंत्यूमाःषोजेनु
नामिषुध्यसोमित्येवमेतांत्रिरभ्यासकेवेसमाम्नातास्वराजनेनसाम्ना[illegible]स्तुवीरन्यथास्थानं
ताऽइहेषमाऽसमाम्नातास्त्वेस्तुवीरंस्तमाम्नातास्यतावतीरुह्यत्यतत्रतान्त्रांसेदिहोएवेमाः
अन्यासत्त्वेह्याक्तद्ददोहसस्तासत्तदिदासेत्येतदादिष्वाख्यमविहृतस्वात्प्रतिगरस्ताअस्य ॥३९
सद्ददोहसइत्येतदादिःस्ददोहाःस्ददोहाः॥६॥ ॥इतिप्रथमोध्यायः॥ ॥ग्रीवाः३

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यस्येदमारजस्त्युजोयुजोवनंहः ॥ इंद्रस्यरंत्यंबृहत् ॥ नाध्वषआदध्वर्षदाध्वषाणंध्वषितंत्रावः ॥
पुरायदीमतिव्यथिरिंद्रस्यध्वषितंसहः ॥ सनोददातुतंरयिंरयिंपिशंगसंदृशं ॥ इंद्रःपति
स्त्वस्तमोजनेष्वासूददोहाः ॥ त्रिरोगायत्रमिंद्रमिद्गाथिनोबृहदित्यन्यासमवेसमाम्नाता
समस्तवीरंतुभयासंस्थानविपर्ययोसमाम्नातासमवेस्तवीरन्निश्राससमवसूक्तस्योत्तमांसूद त्
दोहाविजवः ॥ स्तलस्तेसोमतृपयाहियज्ञंमस्त्वामदंपुरुस्वारंमघाप ॥ मंहिष्ठइंद्रविज्ञरोगया
ध्येससाहत्तुवंत्रहत्येषुशत्रून्नृभुर्विगाहएषः ॥ सनोनेतारंमहयामइंद्रं ॥ इनोवसुसम
जः पर्वतेष्ठाः प्रतिवामनीषी ॥ इंद्रः श्राश्वद्भिर्जोहूत्रएवैः सूददोहाइत्येतत्त्रयंग्रीवाः
शिरोविजवः सर्वमर्धर्चं ॥ ७ ॥ राथंतरोदक्षिणः पक्षो ॥ भित्वाम्भूरनोनुमो ॥ भित्वापूर्वपा
तयइतिरथंतरस्यस्तोत्रियानुरूपोप्रगाथोवतस्यसतीः षड्बृहतीः करोतींद्रस्येनुवी
र्याणिप्रवोचं ॥ सेहयत्पितरश्चिन्नइंद्रेतिपेचदशायस्तिग्मश्रृंगोहषषोनभीमउ
ग्योजज्ञेवीर्याययस्वधावानुदुब्रह्माण्येरतत्रवस्यातेमहइंद्रोत्यग्रेतिपंचसूक्तान्यानइंद्रोदू
रादानस्त्रासादितिसंपात दूरादिहसोमइन्मदइतिपंक्तिः सूददोहाबार्हतंत्तरस्त्वामिद्धिहे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वामहेत्वं घे हि वेरवइति बृहत्स्तोत्रियानुरूपो प्रगाथो वतस्त्रः सतीः षड्बृहतीः करोति तमु ष्टुहि
पो अग्निं ह्त्यो ज्ञाः सूक्त तद्ध्वंनि मिश्लः इंद्र सोमं इति त्रीण्यभ्रुरेकोरयिपते रयी णा मित्यष्टो स्त्र
क्रानि कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति संपात इंद्रो मदाय वावृध इति पंक्तिः सद्ददोहा रा
थंतरो दाक्षिणः पक्षः पंचदशस्तोमः एकत्रालं वसिष्ठः प्रासाहो बार्हत उत्तरः सप्तदशस्तो
मो द्विरात्रं भरद्वाज प्रासाहो भूइं पुछं द्विपदास्विमानुकं भुवनासीषधामायाहिवनसा
सहेतिनव समाम्नाता अथा समाम्नाताः प्रव इंद्राय वृत्रहंतमाय विप्रागाथं गायत यज्जु
जोषत्॥ अर्चंत्यर्कं देवतास्वर्का आस्तोभतिश्रुतोयुवा स इंद्रः॥ उप प्रक्षे मधुमति क्षियंतः
पुष्यंतो रयिं धीमहेत मिंद्र॥ विश्वतोदावन्विश्वतो न आभर यं त्वा शविष्ठमीमहे॥ ससत्रप्रणी
तेनरत मस्वराळसि मंहिष्ठो वाजसातये॥ त्वं ह्येक ईशिषे सनादेमत्क ओजसा॥ विश्वस्य प्र
स्तोभवि ह्वस्तुरावाय दिवेहा सन्नूनं॥ इषं नो मित्रावरूणा कर्तनेळां पीवरी मिषं कृणुहीन
इंद्र॥ शं पदं मघं रयीषाणिन सोमो अव्रतं हिनोति न स्पृशद्रयिः॥ एष ब्रह्मेति तिस्र आधू ॥३७॥
र्व स्मा इत्येका सूद्ददोहा यच्छावानेति धाय्यो सूद्ददोहाः॥८॥ गायत्री त्वा वाह्नी तिर्महां इं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्रोय ओजसे इति तिस्र उत्तमा उद्धरति पुरा स्त्रावां नो अंधस इति तिस्र इंद्र इत्सोमपा एक इत्ये
तत्प्रभृतीनां तिस्र उत्तमा उद्धरति तासां स्वादवः सोमा आयाहीत्येतामुद्धृत्य न ह्यंन्यं बळाक
रमित्येतां प्रत्यवदधाति अज्ञानो नु ञ्रातक्रतुरित्येकां पुरुहूतं पुरुष्टुतमिति तिस्रो षडुद्धोद
भिश्रुतामघमित्युत्तमामुद्धरति प्रह्लतान्युजीषिण आघाये अग्निमिंधत आतूनइंद्र
क्षुमंतमिति सूक्ते सूददोहीः ॥९॥ बार्हतीत्वाश्नीतिमी विदन्या द्विशंसतेत्येकयानत्रिं
शास्विबासूक्तस्यरसिनइति विंशतेः सप्तमीं वाष्टमीं वोद्धरति पदिंद्र प्रागपागुदगिति
इति चतुर्दशानां वयंघ त्वा सूक्तावंतोऽपंवदशामो षु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां वोद्धरति राथंत
रं च प्रगाथमथ हास्यन किः स्कंदासोर थमित्येतं प्रगाथमुद्धृत्य त्वामिदा ह्योनर इत्येतं प्रगा
थं प्रत्यवदधात्यभिप्रवः सुराधसमिति षड्वाळ्खिल्यानां सूक्तानियः सत्राहा विचर्षणि
रिति ञ्रोषोयंते अस्तु हर्यत इति सूक्ते उभयं शृणवच्च न इति सप्तमीं वाष्टमीं वोद्धरति न
रोभिर्वीति दक्षस इत्युत्तमामुद्धरति योराजा चर्षणीनामित्येकादशानां वोदसप्तमस्लीष

३५

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हमानोविश्वास्क ह व्योयाइंद्र भुजआभर इति नव सूद दोहाः॥१०॥ ओहिहीत्स्वा ज्ञीति
र्यइंद्र सोमपातम इति सूक्ते तम्वभिप्रगायत इत्यत्तमामुद्धरतीं द्रायसामगायत॥ सखाय आ
शिषामही इति तिसृत्तमामुद्धरति परएकमुद्धिद्यते आयाघ्धिभिः स्ततंपस्यत्य छंवरं म
द इति त्रयस्तृवागायत्र्यः संपदो हिङ्कृतः सप्तसप्तगायत्र्यः षट् षड्भिर्होभवंतियदिंद्राहं
यथा त्वं प्रसंम्राजं चर्षणीनामिति सूक्ते उत्तरस्योत्तमेनद्धरति वात्रेहित्वा यत्रावसइत्यत्त
ममुद्धरेति सुरूपकृत्नुमूतये इति त्रीण्येंद्र सानसिं रयिमिति सूक्ते पआनयस्परावत
इति तिसृत्तमामुद्धरति रेवतीर्नः सधमाद इति तिसृः सूददोहा इत्येतास्तिसृस्त्वात्री
श्र मयः सर्वा हूर्वा अन्नमन्नीलपउदरं वञ्चास्त्वावतः पुरूवसविति वशाः सनितः सस नितारित्ये
नदं तोददी रेक्याइति द्विपदानूनमथ त्वेकपदा ताजस्य सूददोहसइत्येनदंतः सूददोहः सू
ददोहः॥११॥ ॥इति सप्तदशोध्यायः॥ ॥उरु॥ इंद्रा युवं सनइत्येतस्या ऋर्चो गाय
त्रीकारं मुत्तरमुत्तरस्यानुष्टुप्कारं प्रायुत्तमायाः प्रवो महे मंदमाना यांधस इति निविद्धानं ॥२९
वनेनवायोन्यधा यस्त्वावकन्वो जात प्रथमो मनस्वानिति तेजंलरेणा याह्यर्वाङ्उपवंधुरेष्ठा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पादैः पादाननुष्टुप्प्रकारं प्रागुत्तमायाः पूर्वस्मात्पूर्वस्मादर्द्धर्चादुत्तरमुत्तरमर्द्धर्चं व्यतिषजति ×४

विधुं दद्राणं समने बहूनामित्येतदावपनं दशतीनामैंद्रीणां त्रिष्टुप्जगतीनां बृहतीसंपन्ना
नां यावतीरावपेरं स्तावं त्यूर्ध्वमायुषो वर्षाणि जिजीविषेत्संवत्सरात्संवत्सराद्दशातो नवात्य
मृषु वाजिनं देवजूतमिंद्रो विश्वं विराजतीत्येकपदे इंद्र विश्वा [illegible] अवीवृधन्नित्यानुष्टुभं
तस्य प्रथमायाः पूर्वमर्धर्चं शंस्त्वोत्तरेणार्धर्चेनोत्तरस्याः पूर्वमर्धर्चं व्यतिषजति प्रत्नस्या ओ
षः पिबा सोममिंद्र मंदतु त्वेति षड्योनिष्ट इंद्र सदने अकारीत्येतस्य चतस्रः शंस्त्वोत्तमामुप
संतत्योपोत्तमायां परिदधाति परिहितउक्थ्यउक्थसंपदं जपत्युक्थ्यवीर्यस्य स्थानउक्थ्य दो
हः ॥ १२ ॥ भूर्भुवो लोकानामसि ॥ वाय्वोरसस्तेजः प्राणस्यायतनं मनसः सर्वे रश्चक्षुषः संभ
वः श्रोत्रस्य प्रतिष्ठा हृदयस्य सर्वं ॥ इंद्रः कर्माक्षितममृतं व्योम ॥ ऋतं सत्यं विजिग्यानं
विवाचनमंतो वाचो विभु ॥ सर्वस्मादुत्तरं ज्योतिरूधर प्रतिवादः पूर्वं सर्वं वाक्परागर्वा
कस्प्रभु सलिलं धेनु पिन्वति ॥ चक्षुः श्रोत्रं प्राणः सत्यसमितं वाक्प्रभूतं मनसो विभूतं ॥ हृ
दयो ग्रं ब्राह्मणा भत्म नन्तम भे वर्षपवित्रं गोभगं पराधिचक्रपरं वरूणावखिलमंतपस्त्वान्विं

36

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दुग्ध्येष्ठंसहस्रधारमयुताक्षरममृतंदुहानं॥एतास्तउक्थभृतयएतावाचोविभूतयः॥
ताभिर्मइहधुक्ष्वामृतस्यश्रियंमहीं प्रजापतिरिदंब्रह्मवेदानांससृजेरसं॥तेनाहंविश्व
माप्यासंसर्वान्कामांदुहां महत्॥भूर्भुवस्वस्त्रयोवेदोसि॥ब्रह्मप्रजांमेधक्ष्व॥आयुःप्रा
णांमेधक्ष्व॥पशून्वित्तंमेधक्ष्व॥श्रियंयशोमेधक्ष्व॥लोकंब्रह्मवर्चसमभयंयज्ञसमृ
द्धिंमेधक्ष्वेतिवाचयत्यध्वर्युमबुह्वेदस्यभवत्योमुक्थशापजसोमस्येतीज्यायैसंप्रेषि
तोयेभ्यजामहइत्यागूर्यनित्ययेवयजतिव्यवान्येवानुवषट्करोत्यक्तंवषट्कारानुमं
त्रणंमाहारस्यध्वर्युरुक्थपात्रमतिगाद्यांश्वमसांश्चभक्षंप्रतिख्यायहोताप्राङ्मुखा
दवरोहत्यथैतंप्रेंखंप्रत्यंचमवबध्नातियथात्रांसितारंभक्षयिष्यंतंनोपहनिष्यसी
तिप्रेंखस्य ध्यायतनआसीनोहोताभक्षयत्यथैतदुक्थपात्रंहोतोपसृष्टेनेजपेनभ
क्षयति॥वाग्देवीसोमस्यतृप्यतु॥सोमोमेराजायुःप्राणायवर्षतु॥समेप्राणाःसर्वमायु ॥३९॥
र्दुहांमहदित्यत्तमादाभिप्लविकात्तृतीयसवनमन्यद्वैश्वदेवान्निविद्धानादस्यवामस्य

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पलितस्यहोतुरितिसल्लिलस्यदैर्घतमस एकवत्वारिंशालमानोभङ्डीयंवतस्यखानए
काहिकौवैश्वदेवस्यप्रातिपदनुचरोव्यवेतन्वेद्यज्ञायज्ञीयमग्नेतवश्रवोवयइतिषद्
स्तोत्रियस्तनुरूपोयदीव्ळांदंश्चस्यसीपुवेस्त्लवीरन्तामिनःस्ववृक्तिभिरितितावतीरनुरूपः
संपन्नंमहाव्रतंसंतिष्ठतइदमहरग्निष्टोमोयथाकालमवभृथंप्रेखंहरयुःसंदहयुर्वसी
॥१३॥नादीक्षितोमहाव्रतंशंसेन्नानग्नोनपरस्मेनासंवत्सरइत्येकेकामंपित्रेवाचार्याय
वाशंसेदात्मनोहैवास्यतत्खस्तंभवतिहोतृशास्त्रेषूक्थशायजसोमस्या त्येकप्रेषःसना
राशंसेष्वनाराशंसेषुवाहोत्रकाणामुक्थशायजसोमानामितिनदिदमहर्नानिंतेवासिनेप्र
प्रब्रूयान्नासंवत्सरवासिनेनोएवासंवत्सरवासिनेनाब्रह्मचारिणोनासब्रह्मचारिणनो
एवासब्रह्मचारिणोनानभिप्राप्तायेतंदेशान्नाभ्यसलूइदनाद्भिर्गदनाह्वाद्ध्येवएकए
कस्मेप्रब्रूयादितिहस्माहजातूकर्ण्योनिवत्सेवनस्पतीयद्भतिनतिष्ठंस्तिष्ठतेनव्रजन्व्रजते
नशयानः शयानायनोपर्यासीनउपर्यासीनायाधएवासीनोधआसीनायनावरुद्धो

37

नप्रतिस्तब्धोनातिवीतोनांवंकृत्वोर्ध्वंकृत्वानपश्रितोधीयीतनमांसंभुक्त्वानत्नोहितंदृष्ट्वा
नगतासून्नाब्रत्यमाक्रम्यनाछ्त्वानाभ्यज्यनोन्मर्दनंकारयित्वानानापितेनकारयित्वानस्ना
त्वानवर्णकेनानुलिप्यनस्त्रजमपिनद्धनस्त्रियमुपगम्यनोल्लिख्यनावलिख्यनेदमेक
स्मिन्नहनिसमापयेदितिहस्माहजातूकर्ण्यःसमापयेदितिगालवोयदन्यस्यास्त्रुवाऽधी
तिभ्यःसमापयेदेवेत्याग्निवेश्यायनोन्यमन्यस्मिंदेशोत्राशमयमानइतियत्रेदमधीयी
तनतत्रान्यदधीयीतयत्रह्यन्यदधीयीतकामभिदंतत्राधीयीतनेदमनधीयन्स्नातको
भवतियद्यप्यन्यद्बहुकधीयान्नैवेदमनधीयन्स्नातकोभवतिनास्मादधीतात्प्रमाद्येद्यद्य
प्यन्यस्मात्प्रमाद्येनैवास्मात्प्रमाद्येन्नोएवास्मात्प्रमाद्येदस्माच्चेत्प्रमाद्येदलमात्मनइतिविद्याद न्न
त्वंसत्यंविद्यान्नेदंविदनिदंविदासमुद्दिश्यान्नसहभुंजीतनसंधमादीस्यादथालस्वाध्यायध
र्मव्याख्यास्यामउपपुराणोनापीतेकक्षोदकेपूर्वाह्णेनसंभिन्नासुकक्षायास्वपराह्णेनाध्यूर्ध्वं ॥४०॥
मेधेपत्नौविषेत्रिरात्रंवैदिकेनाध्यायेनांतरियान्नास्मिन्कथांवदेतनास्यरात्रोवनेवकीर्तयि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

षेत्त्रदितिवा एतस्य महतो भूतस्य नाम भवति यो स्यैतदेवं नाम वेद ब्रह्म भवति ब्रह्म भव
ति ॥१४॥ ॥ इति पंचमारण्यके अष्टादशोऽध्यायः ॥ ॥ पंचमारण्यकं समाप्तं ॥ ॥
अथ ब्रह्मा महाव्रतं चत्वारि ॥ आत्वारथं चत्वारि ॥ हिंकारे णाष्टौ ॥ अथ स्तूददोहास्त्रयः ॥
वशास्त्रयः ॥ अथ महाव्रतं तदिति प्रवोमहेऽष्टौ ॥ एष पंथाष्टौ ॥ एष इमं चत्वारि ॥ यो ह वाष्टौ ॥
आत्मावेस्त्रयः ॥ पुरुषमेक ॥ कोयमेक ॥ वाङ्मेक ॥ एष पंथा विश्वामित्रं द्यात्मावे षट् ॥ ॥
अथातः संहितायाः षट् ॥ प्राणो वंशाइति षट् ॥ अथातः संहिताया द्वादश ॥ विदाएका ॥
महाव्रतस्य षट् ॥ ग्रीवाः पंच ॥ ऊरू त्रीणि ॥ महाव्रतस्योत्तिहीचत्वारि ॥ ॥ शाके १९
३६ जयसंवत्सरे ज्येष्ठवद्य १४ तद्दिनी पुस्तकं समाप्तं ॥ केशवभट्ट केळकर तत्सुते न विश्व
नाथभट्टेन लिखितं ॥ श्रीगजाननार्पणमस्तु ॥ ॥ ॥ ॥ भग्नपृष्टिकटिग्रीवस्तब्ध
दृष्टिरधोमुखः तैलाद्रक्षेजलाद्रक्षेद्रक्षेत्सीतळबंधनात् मूर्खहस्तेन दातव्यं एवं वदति शारदा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भूमिमुपस्पृश्योदग्नइत्वानमइत्वानमऋषिभ्योमंत्रकृद्भ्योमंत्रपतिभ्योनमोवोअस्तुदेवेभ्यः
शिवानःशंतमाभवसुमृळीकासरस्वतीमातेव्योमसंदृशि ॥ भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रप
श्येमाक्षभिर्यजत्राः ॥ स्थिरैरंगैस्तुष्टुवासस्तनूभिर्व्यशेमदेवहितंयदायुः ॥ शंनइंद्राग्नीभव
तामवोभिःशंनइंद्रावरुणारातहव्या ॥ शमिंद्रासोमासुवितायशंयोःशंनइंद्रापूषणावाजसा
तौ ॥ त्वष्टेजनंसुव्रतंनव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणासुम्नयंता ॥ तआगमंतुतइहश्रुवंतुसुक्षत्रा
सोवरुणोमित्रोअग्निः ॥ कयानश्चित्रआभुवदूतीसदावृधःसखा ॥ कयाशचिष्ठयावृता ॥ क
स्त्वासत्योमदानांमंहिष्ठोमत्सदंधसः ॥ दृळ्हाचिदारुजेवसु ॥ अभीषुणःसखीनामविताज
रितॄणां ॥ शतंभवास्यूतिभिः ॥ स्योनापृथिविभवान्नृक्षरानिवेशनी ॥ यच्छानःशर्मसप्रथः ॥
उदितःसुश्रुयंदधे ॥ तमहमात्मनिदधे ॥ अनुमामैत्विंद्रियं ॥ मयिश्रीर्मयियशः ॥ सर्वंसप्राणः ४२
सबलः ॥ उत्तिष्ठाम्यनुमाश्रीः ॥ उत्तिष्ठंत्वनुमायंतुदेवताः ॥ अदब्धंचक्षुरिषितंमनः ॥ सूर्योज्यो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तिषांश्रेष्ठोदीक्षेमामाहिंसीः॥ तच्चक्षुर्देवहितंशुक्रमुच्चरत्॥ पश्येमशरदःशतंजीवेमश
रदःशतं॥ त्वमग्नेव्रतपाअसिदेवआमर्त्येष्वा॥ त्वंयज्ञेष्वीड्यः॥ आवदंस्त्वं॰॥ भद्रंनो
अपिवातयमनः॥ ॐमृ॥ शांतिःशांतिःशांतिः॥ छ॥

(३९)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पं-मणाणि

पु० ८८

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

50

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पं-भपाणि[illegible]

पु०८८

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पंचपाणिनि

पु०५८

K K S U LIBRARY
RAMTEK
441 106
M/1090
Dist. Nagpur

A/2

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[OrderDescription]
,CREATED=06.10.20 10:25
,TRANSFERRED=2020/10/06 at 10:31:10
,PAGES=82
,TYPE=STD
,NAME=S0003894
,Book Name=M-1090-ARVYANK
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection